

KGAOLO YA LESOME

10.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA MAITEKELO:3

10.1.1 MATSENO

Kgaolong ye go yo sekasekwa mongwalelo wa dikanegelokopana tša maitekelo. Ge go hlalošwa mongwalelo wa Ramaila go kgethilwe seripa sa temana, sa tsinkelwa ka botlalo. Ge go lekodišišwa mongwalelo wa dikanegelokopana tša maitekelo go tlo kgethwa ditemana tše tharo, eupša gwa sekasekwa e tee go tsenelela. Tše pedi e tlo ba tša go tlaleletša. Lebaka ke gore mo sehlopheng se go tšweletše dikanegelokopana tše dintši. Kanegelokopana yeo e tlogo tsinkelwa ka botlalo ke ya *Bohloko bja mootlwa bo ntšhwa ka bjo bongwe*, go tšwa pukung ya *Ditsietsi* (1974) ya Senoamadi. Tše pedi tša tlaleletšo e tlo ba *Lehutšo le kaka legonono* (1968) ya Motuku le *Ba gahlanela bohlologadi* (1987) ya Tlooke.

10.1.2 MONGWALELO

Ge go sekasekwa mongwalelo go swanetše go hlokomelwa moko wa ditaba. Tabakgolo ke gore wona mongwalelo wo o kwane le moko wa ditaba. Bjo ke bothata bjo mmadi a hlakanago le bjona mo dikanelongkopana tša maitekelo. Mathata ao a tlo utollwa ge go tsinkelwa ditemana tše di kgethilwego.

10.1.2.1 KAKARETŠO YA TEMANA YEO

Diteng tša kanegelokopana yeo di lebane le Nakedi, ngwana wa sekolo yo a phelago ka bjala. O ya sekolong a bo rwele ka mpa.' Le gona moo sekolong ga a boife go nwa. Ge a le moo sekolong o fela pelo gore a yo bo

gampela. Morutiši wa gagwe le yena o a tseba gore Nakedi ke kgapa bjaleng. Ka ge e le lesogana la mahlajana, ga a ke a lemogwa ka pela gore ke motho wa mathaithai. Ge a boa sekolong o tsoma bjala bjalo ka motsomi a tsoma mmutla.

10.1.2.2 TEMANA YE E TLO GO SEKASEKWA

Temana yeo e tlogo tsinkelwa go tsenelela ke ye e latelago.

Lesogana le, e be e le le lengwe la masogana ao a bego a sa nwe mokgope eupša a dio o tšhela. Nakedi o ile a lemoga gore ge a boa sekolong, bomatšhabasekolo ba šala ba kgorutla dinkgo, gomme ge a boa sekolong a hwetša bona ba šetše ba ipshinne, efela ka dinkgong go bobola ntši fela. A bona bokaone e le go ithwalela mphagwana wa gagwe ka lebotlelo, gore a no fela a itimola lenyora ge a le kua sekolong. Morutiši wa gagwe o be a tseba e le ruri gore Nakedi ke kgapa moruleng, efela a se lemoge gore le gona fao sekolong o a di buša gobane Nakedi e le motho wa metlae le ge a rile tswée. (Letl.29).

10.1.2.3 TSHEKATSHEKO YA TEMANA YEO

Mo temaneng ye go hlalošwa ditiro tša go goboša motho. Le ge mongwadi a bolela ka ditaba tša manyami le tša go leša dihlong, ga a nepiše bobé bjoo. O bolela tše e kego ke ditaba tše dibotse. Ka go realo, mmadi ga a kgone go itswalanya le motho yo go bolelwago ka ga gagwe ka gore ga go na kgokagano gare ga moko wa ditaba le mongwalelo.

Senoamadi o thoma ka go utolla semelo sa Nakedi ge a re “...e be e le le lengwe la masogana ao a bego a sa nwe mokgope eupša a dio o tšhela”. Ge mongwadi a re “...ao a bego a sa nwe”, o dirišitše kganetšo. Yona kgopolo yeo e thulana le “...eupša a dio o tšhela” ka gore e šomišitšwe ka tumelo. Mo go dirišitšwe **phapantšho** (“a sa nwe” le “tšhela”), go bea taba ye e lego molaleng, ya gore Nakedi o rata bjala. Nakedi ga a rate bjala fela; “eupša o dio tšhela”. Mongwadi ga a re o dio nwa, o re o a bo “tšhela”. Lentšu le “tšhela” le šupa bojato. Ke gore, ge a enwa bjala o dio kgotholela ka mpeng.

Ka go realo, go dirišitšwe **pheteletšo**, go gatelela boitshwaro bja Nakedi gore mmadi a se ke a duma go itswalanya le yena. Lekopanyi “eupša” le gatelala “tšhela” ka gore le fapanya mekgwa ye mebedi, e lego (i) go nwa ka go iketla le (ii) go nwa ka go thulametsa ntle le mellwane. Ka tsela yeo bobbe bja Nakedi bo tshedišwa mellwane.

Mongwadi o tšwela pele ka tirišo ya **phapantšho** go tiiša gore ge Nakedi a le sekolong, pelo yona e gopotše bjala. O re “ge a sa ile” le “ge a boa”. Go gatelelwa go se iketle ga Nakedi ge a gopola gore kua motseng sehlopha se sengwe se kgatha tema ge se bakišana bjala. Se se napile se tiiša gore sekolong go ile setopo, mogopolo o morago bjalleng.

Gore mmadi a tloge a nyatša Nakedi, o **bapetšwa** le sehlopha se sengwe seo le sona se phelago ka bjala. Se se bonala ka tirišo ya “kgorutla dipitša” le “ipshinne”. Mmolelwana wo “kgorutla dipitša” o lebane le Nakedi. Taba ye e bolelwa ka bogale go gatelela “bo tšhela”. Ke **pheteletšo** ka gobane “kgorutla” e šupa go nwa, gwa se šale selo. Ka tirišo ya lentšu le go bonala dintlha tše: (a) go wela bjala godimo, (b) bojato le megabaru, (c) go nwa ka go se lekanetše le (d) go se itlhomphe ge motho a enwa.

Ge mongwadi a bolela ka ga sehlopha se sengwe sa banwi ba bjala o a se hlompha ka gore o re “ba ipshinne”. Le ge le sona se phela ka bjala, ga a re ba nwele bjala goba ba bo tšhetše. Motho o ipshina ka ge a phethile modiro ka bothakga. Ka gona, lentšu le “ipshinne” le šomišitšwe bjalo ka **tshwantšho** ka gore sehlopha seo sa banwi se bapetšwa le motho yo a phethilego modiro ka bothakga. Se se tiiša gore sehlopha seo (a) se nwa ka tlhomphe, (b) se nwa ka go lekanetša, le (c) gore ga se na megabaru ge se enwa. Ka go bapetša Nakedi le sehlopha se sa banwi, mmadi o a selekega, gwa napa gwa foka moya wa lehloyo go lesogana leo.

Go gatelela seo go bolelwago ka ga sona gore se bonagale, go šomišitšwe **botee** (ntši) sebakeng sa **bontši** (dintši). “Ntši” e emela dintši ka moka tša lefase. Ge dinkgo di tletše bjala di bobolelwa ke motšhitšhi wa dintši.

Eupša mo temaneng ye mongwadi o re dinkgo tšeo di bobolelwa ke ntši (e tee) ka gore o re “efela ka dinkgong go bobola ntši fela”. Mo mongwadi o bolela ka bogolo (dinkgo) le bonyenyane (ntši). Go bapetšwa bogolo le bonyenyane. **Papetšo** yeo e bohlokwa ka gore e tšwetša moko wa ditaba pele. Ntši yeo go bolelwago ka yona, ke Nakedi. Le ge a lebane le dithaba tša dinkgo tša bjala a le tee , o tlo di bobolela (ke gore, a di nwa a di fetša) ka ntle ga bothata. Ka tsela yeo, papetšo yeo ya bogolo le bonyenyane e feteletša le go gatelela mokgwa wo mobe wa Nakedi, e lego megabaru, ya dira gore mmadi a se itswalanye le yena.

Tirišo ya **nyenyefatšo** le yona ke setlabelo seo se thušago go tšwetša ditaba pele. Ge mongwadi a re go ithwalela “mphagwana”, o dirišitše nyenyefatšo, eupša ga se nyenyefatšo ya lerato. Ke ya lenyatšo ka gore “mphagwana” woo ga o sepelelane le tikologo yeo go bolelwago ka ga

yona, e lego sekolo. Lona lentšhu le le dirišitšwe bjalo ka phetolaina ka gore ga go bolelwe ka taba ye botse.

Go laetša boikgantšho bja Nakedi ge a enwa mokgope, go šomišitšwe leitiri, “ithwalela”. Mongwadi ga a re o bona bokaone e le go rwala mphagwana eupša o re e le go “ithwalela”. Mo lediring le go foka moya wa boikgogomošo le megabaru. Nakedi o rata gore bjala bo humele yena fela. Ka go realo, go rata mokgope ga gagwe go a tiišetšwa.

Phapano gare ga “mphagwana” le “lebotlelo” e gatelela se sengwe . Mongwadi ga a bolele ka ga “mphagwana” wa bjala eupša o re wa “lepotlelo”. Mo bjala bo a reteletšwa go laetša ka mo e lego sejo se bohlokwa sa Nakedi ka gona. Lesogana le le hlompha bjala mo le bilego le bo khunamelago. Phapano yeo e šomišitšwe ka mokgwa wa kemedi ka gore lebotlelo leo le emetše bjala. Ka go realo, lerato la Nakedi la bjala le a feteletšwa.

Go hloka boitshwaro ga Nakedi go nametšwa thaba ka gore “mphagwana” wo wa “lebotlelo” ke wa go “no fela a timola lenyora” ge a le kua sekolong. Ka tlwaelo go timolwa seno sa go baba goba go fiša gore se nwege. Ye ke tiro ye botse ka gore seno se bušetšwa sekeng gore se kgahliše.

Mo temaneng ye “timola lenyora” ke mmolelo wa lenyatšo ka ge o sa lebana le tiro ye botse. O tiiša lenyatšo leo go šetšego go boletšwe ka ga lona.

Lefokwana le “a no fela” le tiiša gore go “timola lenyora” ke mokgwa wo Nakedi a o tlwaetšego ge a le sekolong. Mo go šomišitšwe **modirišotlwaelo**. (a no fela a timola lenyora) go tiiša lenyatšo la Nakedi go barutiši.

Lona lenyatšo leo le godišwa ka tirišo ya lehlathi la mokgwa ge go thwe “a tseba e le ruri”. Lehlathi “ruri” le gatelela seo Nakedi a lego sona. Seriti sa morutiši wa Nakedi se tswapogela pele ka gore ga a no tseba fela gore ngwana wa gagwe, Nakedi, o nwa bjala; eupša o tseba e le ruri. Se se gapeletša mmadi go se mo kwele bohloko ge mašula a mo wela.

Seo morutiši a se tsebago ke gore Nakedi ke “kgapa” moruleng. Kgapa ke nku ya poo yeo e sa boifego go itebanya le kgomo ka dihlogo. Kgomo ye e sa tiago e kanamišwa fase ka ngana. Kgapa yeo go bolelwago ka ga yona ke Nakedi. O bapetšwa le kgapa ka gore o bogale ebile o na le maatla bjale. Mongwadi o dirišitše **tshwantšhišo** le **pheteletšo** go godiša ditaba. Ga se tshegišo ka gore o bolela ka ditaba tša go leša dihlong.

Sekolo ke boralokelo bja Nakedi. Ge go thwe ge a le moo “o a di buša,” go šupša go itirela boithatelo. Go dirišitšwe **pheteletšo** ka gore ga se go buša mo go tlwaetšwego, ga kgoši. Le yona kgoši le ge e buša e sa laolwa ke melao ye e bušago bogoši. Mo go feteleditšwe go hloka tlhompho ga Nakedi. Ge a le mo sekolong, ke kgoši; ga go yo a mo kgalago. O nwa a lokologile, le gona ka lethabo.

Nakedi ke phiri ye e aperego letlalo la nku ka gore go thwe “e le motho wa metlae”. Mo temaneng ye “metlae” le emetše boradia. O tumile ka go diriša metlae gore a se lemogwe.

Ge re akaretša go ka thwe Senoamadi o diriša pheteletšo kudu go hlaloša boitshwaro bja Nakedi. Mongwalelo wa gagwe ga o gapeletše mmadi go itswalanya le Nakedi le go mo kwela bohloko ka gore ga o lebane le moko wa ditaba.

10.1.2.4 DITEMANA TŠA TLALELETŠO

Ka ntle ga temana ye e sekasekilwego go tlo lekodišišwa ditemana tše pedi tša go tlaaleletša, (a) ye e tšwago kanegelongkopana ya *Lehutšo le kaka legonono* (Magang, 1972) le ya *Ba gahlanela bohlogadi (Lerole la Bjaša: 1987)*. Go tlo thongwa ka go ala kakaretšo ya kanegelokopana ya *Lehutšo le kaka legonono*.

Lehutšo le kaka legonono

Selina, kgarebe ya go tšwa Lesotho, o ile a latswa ka leleme ke Samuel Nemadzivhanayo, lesogana la Gauteng. Ba dutše mo bjalo ka monna le mosadi. Selina o thomile bophelo bja go kalokana; a rekiša lebake le ditagi tša mehutahuta. Matseka a ile a mmeela molabo, Selina a golegwa. Nakong ye ke ge a na le lesea. O dutše kgolegong mengwaga ye mene. Go tšwa a bušetša dinao morago, a leba Lesotho. Ka baka la tlala a thoma go rekiša lebake. Kgabagareng yeo, ngwana wa gagwe a kgaoga. Ka kwano le mmagwe, Raesetša, ba dira mokotlana ka letlalo la setopo seo, ba kitela lebake ka gare. Selina o beputše mokotla woo, a leba Afrika-Borwa gore a bapatše. O kopane le dimpša tša mmušo ka setimeleng, a swarwa.

Yona temana yeo ke ye e latelago:

Bošego bjoo, Raesetša le Selina ba lala ba tseneletše setopo sa lesea, ba se khuma bjalo ka mmutla ge o ntšhiwa marapo, gwa šala nama le mokgopa fela. Ba swara setopo sa ngwana, ba ntšha marapo ka moka dithong tša mmele gwa šala hlogo fela. Mahlo le ona ba a gonya.

Erile mola go šetše nama ya mokotlana, Raesetša a tšea sebeba a se swara ka dihlare tša gagwe, a se tlotša ka makhura, a se anega.

Tšatši le lengwe le le lengwe ka masa, Raesetša o be a tsoga e sa le bošego a anega sebeba seo, mantšiboa ge le wela a se tsenya ka ntlong a se thuntšhetša ka mešunkwane ya gagwe. A dira bjalo dibeke tše pedi, ka ya boraro ke ge sebeba se omeletše, se sa hlwe se e na le monkgo, se le bjalo ka pampiri goba mokgopa, wo o šogilwego, ge e se hlogo fela. (Letl. 9).

Mongwalelo wa Motuku ke wa go hloka lešoko goba khuduego. Moko wa ditaba ke ge motho a rata go ikhumiša ka ntle le lešoko. Ka fao, mongwalelo o swanetše go ba wa kgegeo goba wa go sola motho yoo, goba wa lenyatšo, eupša mongwadi ga a mo nyatše ebile ga go na kotlo mabapi le go bolaya lesea leo. Mongwadi o laodiša tiro ya masetlapelo (go bua lesea), fela ga go na khuduego ye e lebanego le manyami ao. Motho a ka se bolaye motho, a rwala bosenyi ka yena, gwa se bonwe phošo. Seo se tiišwa ke kotlo ya Selina. Temana ye e lebane le molato wa go rekiša lebake.

Selina ke mosadi, o tseba bohloko bja pelego, eupša o goboša mala a gagwe. Madiri a mabedi, e lego “lala” le “tseneletše” a utolla bošoro bja mosadi yo ka gore a dirišitšwe ka mokgwa wa **pheteletšo**. Lentšu le “lala” le gatelela gore Selina le Raesetša le go robala ga se ba ka. Ba šomile bošego ka moka go kgonthišiša gore morero wa bona wa go bua lesea o se folotše. Ntle le go se robale, ba be ba šoma ka phegelelo ka gore mongwadi o re: “...ba tseneletše setopo”. Ka tirišo ya “tseneletše”, modiro wa go bua lesea o a gatelelwa.

Ge motho a tseneletše mošomo ke sešupo sa gore o ipshina ka wona, tema e a mo tšwela. Bošoro bja Selina bo a feteletšwa le go gatelelwa ka gore go bolelwa ka tiragalo ya masetlapelo.

Lesea leo ga le tšewe go ba motho. Tirišo ya “ba se khuma bjalo ka mmutla”, e tiiša ntlha ye. Mo go dirišitšwe **tshwantšhanyo** go bapetša lesea le mmutla. Wona mmutla woo ke phoofolo ebile ke nama. Ka gona, Selina o bona setopo sa lesea leo se tla mo tšwela mohola. Ka sona o tlo kgona go fenyana mohlako wa tlala bjalo ka ge motho a ikhunolla mathateng a tšhego ge a bolaile mmutla. Se se laetša go hloka letswalo ga Selina.

Lentšu le “khuma” le bogale ge le lebantšhwa le motho, kudu lesea leo le sa kago la senyetša motho selo. Ka tlwaelo motho o huma kgabane ya mohlare. Ge mohlare woo o hungwa ga o rapeletšwe, o a kgakgamollwa. Se se laetša gore lentšu le ga le na tlhompho le kwelobohloko ka gore ge o huma motho ga o iše felo ka yena. Ka tsela ye sehlogo sa Selina se a tiišetšwa.

Go hloka lešoko ga Selina go ntšhwa ka medu ge mongwadi a re (a) “ba ntšha marapo ka moka” (b) “gwa šala hlogo fela”, (c) “mahlo le ona ba a gonya”. Ge mafokwana a a akaretšwa, go ka thwe lesea la Selina le builwe. Se se tlabana mmadi ka gore motho ga a buiwe, ga se phoofolo. Mongwadi o re thaletše seswantšho sa go garola matswalo ge a re “gwa šala hlogo fela”. Se se nyamišago ke gore ga go na khuduego. Ga go phapantšho ye e dirišitšwego go laetša masetlapelo ao gore mmadi a itswalanye le lesea leo.

Sehlogo sa Selina se fihla ntlhorong ge mongwadi a re (a) “sebeba se omeletše” le (b) “se le bjalo ka pampiri goba mokgopha wo o šogilwego”. Setopo sa lesea se tšere sebopego se sefsa ka gore ke sebeba. Mo go dirišitšwe tshwantšhokgopolo.

Mantšu a”pampiri” le “mokgopa” a tšweletša sekapolelo sa **tshwantšhišo**. Sona se tiiša gore bomotho bja lesea la Selina bo fetošitšwe lefeela. Go hloka kwelobohloko go a gatelelwa.

Ba gahlanela bohlogadi

Bjale go latela tshekasheko ya temana ye e tšwago kanegelongkopana ya *Ba gahlanela bohlogadi (Lerole la Bjaša, 1987)*. Kgetho ya temana ye e hlohleleditšwe ke bohlokwa bja yona mo kanegelongkopana ye. Mongwadi o hlaloša le go swantšha lefase la bokebekwa. O rata gore mmadi a iponele ka mo bomenetša bo kgamilego motho ka megolo ka gona. Khuduego e bonala ge se se ngwadilwego se bapetšwa le ditaba.

Mo kanegelongkopana ye Tsebanolo o thoma e le lesogana la pelo ye botse, la tlhompho. O kukišana bophelo le batswadi gore merero ya lapa e phethege. O gana go ikamanya le maanomabe a barwarragwe, a go bolaya tatagobona gore ba abelana mahumo a gagwe. Ka morago ga lehu o šala a tlemagane le mmagwe. Ba kwana go yo huduša ditšhelete tša mokgalabje pankeng ka gore barwarragwe ba ka di tšitlanya.

Gatee fela Tsebenolo o a fetoga. O tlelwa ke moya wa go utswa ditšhelete tše. O fetola mosadi wa gagwe mohlologadi, gomme morero wa gagwe wa bonokwane wa phethagatšwa ka katlego. Mongwadi o fapantšha boTsebenolo ba babedi, e lego (a) wa go loka, le (b) yo mobe. Go molaleng gore ge mongwadi a thoma ka go swantšha Tsebenolo e le motho wa go loka, o dirile phošo ka gore wa nnete ke lehodu.

Temana yona yeo še e a latela:

Fao lefelong le lefsa Tsebenolo o ile a loga maano le mosadi wa gagwe gore ba late tšhelete yela. Ba ile ba kwana ka maano a bona gomme Tsebenolo a re mosadi a roke diaparo tše ntsho gore Makgowa a se tlo lemoga gore ga se mokgekolo. Toropong ba ile ba leba gona ba tloga ba le fao lefelong le lefsa, mogatša Tsebenolo a feletše ka boso fela, ebile a dirile le sekopodi, e šetše eka ke mmagoTsebenolo, e dio ba mohlologadi. Ge ba fihla fao Makgowa a ile a se lemoge selo ka ge a be a tseba a feditše le bona ebile a tseba Tsebenolo, a ba a re mmagoTsebenolo o akotše o thabetše tšhelete a sa tsebe gore ga se yena, ke mosadi wa Tsebenolo.

Ba ile ba re go fiwa tšhelete ka moka, e dio ba dithaba tša matlakala fela, ba wela tsela, ba fihla ba e boloka fao bona ba tsebago ba le tee. (Letl. 5).

Moko wa ditaba wa kanegelokopana ye o lebane le go ikhumiša ka mokgwa wa boradia (go utswa). Go utswa tšhelete go lebane le kgegeo. E swanetše go ba kgegeo ye bogale ka gore go utswa ke modiro wo mobe eupša kgegeo yeo ga e gona. Ka lebaka leo ga go na tswalano gare ga mongwalelo le khuduego. Bjo ke bofokodi bjo bogolo bja mongwalelo wa temana ye.

Tlooke o diriša mongwalelo wa go hloka tlhompho, wa lenyatšo ka gore o rata go utolla bonokwane le makatika a Tsebenolo. Ge mongwadi a re “a loga maano” o diriša seka se se lebanego le bohlale.

Go dirišitšwe **tshwantšhišo** ka gore mongwadi o rata go utolla bohvirihwiri bja moisa yoo. Ka tlwaelo go logwa selo seo se rategago, e ka ba seaparo goba sedirišwa bjalo ka manki. Mologi o utolla bothakga bja gagwe ka gore o katana le modiro wo mobotse. Le ge modiro wa Tsebenolo e le wo mobe, o o phetha ka bothakga. Ke gore, o beakanya maano ka boroto (go fetola mosadi wa gagwe mohlologadi) gore a tle a kgone go phetha tiro ye mpe (go utswa tšhelete) ka ona maano ao. Ka go realo, Tsebenolo ke sekgwari sa go dira bobe. Go tiiša bohvirihwiri bja Tsebenolo go thwe “ba kwana ka maano a bona”. Mo kgopolo ya “go loga maano” e a boeletšwa go gatelela bobe bjoo.

Mo temaneng go bolelwa ka “mosadi” (wa Tsebenolo) le “mokgekolo” (mmagoTsebenolo). Go **fapantšhwa** batho ba babedi bao go gatelela maanomabe a Tsebenolo. O laela mosadi gore a “roke diaparo tše ntsho”. Ka tlwaelo diaparo tše dintsho di aparelwa lehu . Ke gore, di aparwa ke yo a hwetšwego, a lego manyaming bjalo ka mmagoTsebenolo. Eupša mo diaparo tšeo tše dintsho di aparelwa modiro wo mobe, wa go utswa tšhelete. Mosadi wa Tsebenolo o apere diaparo tša lehu go yo utswa ka tšona.

Mantšu le mebolelwana ye; “diaparo tše ntsho”, “boso fela”, “sekopodi” le “mohlologadi”, e dirišitšwe go hlaloša selo se tee, go gatelela maanomabe goba taba ya sekobo. A emetše manyami. Mongwadi o bapetša masetlapelo goba bohlogadi (MmagoTsebenolo) le boipshino goba lethabo (mosadi wa Tsebenolo) ge a re “e šetše eka ke mmagoTsebenolo”. Ka tsela yeo go hloka lešoko ga Tsebenolo go a bonala.

Go laetša boradia bja Tsebenolo mongwadi o **boeletša** kgopolo ya go se “lemoge” ka gore o re “Makgowa a ile a se lemoge selo”, “a se tsebe”. Mafokwana a ga a ganetšane, a a hlatlolana. Boradia bja Tsebenolo bo tšweletšwa pele le go gatelelwa ge go thwe “ka ge a be a tseba” le ebile “ a

tseba Tsebenolo”. Poeletšo ya “tseba” e gatelela gore Tsebenolo ke mokadikadi wa mahlwaadibona.

Go laetša bontši bja tšhelete yeo, go šomošitšwe **pheteletšo** ka gore mongwadi o re “e dio ba dithaba tša matlakala fela”. Se se tiiša bošoro bja Tsebenolo ka gore tšhelete yeo e lekanago le dithaba, ke ya go kgoboketšwa ka bonokwane.

Go ka akaretšwa ka gore mongwalelo wa temana ye o theilwe godimo ga phapantšo, pheteletšo, tshwantšhišo le poeletšo go gatelela bonokwane bja Tsebenolo. Ke mongwalelo wa lenyatšo ka gore seriti sa Tsebenolo se a gobošwa. Eupša mmadi ga a kgone go itshwalanya le Tsebenolo ka gore khuduego ga e lebane le mongwalelo woo.

10.1.3 KAKARETŠO

Re ka ruma ka gore mongwalelo wa dikanegelokopana tšeo o fapana le moko wa ditaba. Mo ditemaneng tše di tsopotšwego go bolelwa ka ga ditaba tša go leša hlong, tša go boifiša le go goboša motho. Le ge go le bjalo, mongwalelo ga o nepiše dintlha tšeo. Bothata bo hlolwa ke kgetho ye e sa nepagalago ya diphapantšho tša mongwalelo go tšwetša pele moko wa ditaba. Seo se lego bohlokwa ke go utolla maikutlo a mongwadi mabapi le mašula ao a laodišwago. Ka go diriša diphapantšho tše di sa lebanego le moko wa ditaba bangwadi ba hlakana le mathata ge ba šomiša dithekniki go utolla khuduego yeo ya mongwadi. Ke ka baka leo mongwalelo le khuduego e lego dilo tše pedi tša go fapana.

KGAOLO YA LESOMETEE

11.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA PHETHAGATŠAMAITEKELO: 1

11.1.1 MATSENO

Mo kgaolong ye go yo hlalošwa diteng tša dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo. Tšona diteng tšeo di dirišwa go utolla komatona ye itšego ye e amago bophelo. Ge di dirišwa ka mokgwa woo ga di katele thuto mogopolong wa mmadi. Ntlha ye e tlo lemogwa ge go lekodišišwa dikanegelokopana tše di itšego.

11.1.2 DITENG

Ge go lekodišišwa diteng tša dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo, di tlo lebana le (a) dipolitiki, (b) setšo le sebjalebjae, (c) setšo, (d) sebjalebjae le (e) saekholotši. Gona moo bangwadi ba gobelanya setšo le sebjalebjae.

11.1.2.1 DIPOLITIKI

Dipolitiki tšeo di laodišwago dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo ga se tša go arola batho ka merafe, ke gore Babašweu le Babaso bjalo ka ge go bonwe mo dingwalong tša maitekelo. Go feta moo, ga di bolele ka Babaso e le merafe ye e fapafapanego. Di bolela ka batho, dithulano le karogano ya batho; di gatelela tlemagano ya batho bao. Ka tsela yeo, di ganeletše go tša thuto (Ramaila) ka gore di hlohleletša kgokagano gare ga batho. Go tlo lekodišišwa kanegelokopana ya *Go kgethwa Mang?* (1995) go tliša ntlha ye.

Go kgethwa mang? (1987)

Nkadimeng (N.S) o diriša ditaba tše di amago thuto go utolla karogano ye e ka hlolegago setšhabeng ka baka la gore motho ga se ngwana wa mobu.

Mokgalabje Kgakantšhane o gapeletša gore a kgethwe modulasetulo wa lekgotla la sekolo. Ga se a tsena sekolo, o tsene sa go nwa thobo le morula.

Setšhaba sona se hlaotše Kgotlaomone madulong ao Kgakantšhane a a tomoletšego mahlo. Monna yo o apeilwe a butšwa ka gore o phethile lengwalo la mphato wa marematlou, ebile o šomela ba lekala la Teba. Ka tsela yeo o na le ditshwanelo tša go ba modulasetulo wa lekgotla leo. Kgakantšhane yena o ikgantšha ge a phethile mangwalo a sekolo sa thabeng ka gore o re ge go kgethwa maloko a lekgotla la sekolo, go elwe hloko mefato ka moka. Ke go re, go be le moemedi mphantong (wa bao ba tšwago komeng) wo mongwe le wo mongwe.

Kgetho ya Kgotlaomone ke mootlwa pelong ya Kgakantšhane ka gore ke mofaladi yo a falaletšego nageng ya Babinaphuti ka baka la mehlako. Le ke lešobana leo a le dirišago go bjala moya wa mpholo setšhabeng. Khuetsō ya gagwe setšhabeng e feta le bohloko bja mokopa ka gore o na le leleme la boreledi. O lala a huetša batho gore motšwakadifate a ntšhwe kotsi. Ge a lala a phaphula ka mokgwa woo o re:

Mothogošwahla ditulong tša pele! Le tlo šala le nketša nna ke itshepeletše. Phayang mahlong bana ba mokgalabje, go se bjalo boetapele go lena e tlile go šala e le nonwane. (Letl.71).

Kgakantšhane o nyaka boetapele a hlobaetše. A ka se bušwe ke lethogošwahla leo le gorogilego nageng ya gabo le hloka le pudi ya leleme le letala. O kgethwa modulasetulo, goba motse o a hlakahlakana. Ke ka baka leo go laumago kgabo ya mollo motseng wa Kgoši Lefetla ebile setšhaba se etšwa diripa tše pedi tšeo di gerulanago.

Kgoši Lefetla ke moetapele yo a tsepeletšego tlabologo setšhabeng. Gore modiro o dirwa ke mang, wa bokae kgorong ya mošate, ga go bohlokwa. Taba ke gore mošomo o phethwe ka bokgoni.

Go alafa bolwetši bjoo bja gore motho ke mofaladi, o biletša bakgalabje kgorong. O lemogile gore motse o tlo šwalalanywa ka baka la dipolelo tša Kgakantšhane le lebotho leo a le hueditšego.

Nkadimeng o diriša dipolitiki go tiiša gore motšwakadifate a ka kgatha tema ye bohlokwa nageng e šele. Ge motho e le modudi wa naga ya gabo ga se gore o napile o na le bokgoni. Le ge go thwe kgomo go bewa ya poo ya motho e a ipea, go swanetše go ba le tsebo le bokgoni. Ge batho ba merafe ye e fapafapanego ba ka ithuta go amogelana, gona ba tlo tšwela pele. Bao e lego mapheko a tšwelopele ba swieletse mollong.

Go tiiša taba ye Kgakantšhane o a ahlolwa, a inamišwa ka mpakakubu, a rakwa nageng ka gore ke “mofefa, sehvirihwiri, mpholotšana, mojakaleleme le moloi wa mosegare”. (Letl.73).

Ditaba tše di ka akaretšwa ka gore mongwadi o thulana le kgopolo ye e rego mediro ye mebotse e ka phethwa ke bana ba mobu fela ditšhabeng.

11.1.2.2 SETŠO LE SEBJALEBJALE

Mokgwa wo Mpepele a ngwalago ka wona ge a bolela ka ga setšo, ga o fapane le wa Nkadimeng. Phapano ke diteng fela. Bjalo ka Nkadimeng, Mpepele o hlakahlakanya setšo le sebjalebjaale. O dira bjalo ka gore go na le se sengwe seo a nyakago go se kokotela mogopolong wa mmadi, eupša sona seo ga a se tliše ka mokgwa wa thero goba thuto. Kgonthe ya mantšu a e tlo bonala ge go lekodišišwa kanegelokopana ya *Nka se sa boeletša* (1985) ya Mpepele.

Nka se sa boeletša

Kanegelongkopana ye go nepišwa Pherefere, monna yo a ithekgilego ka setšo. Ka ge e le Mopedi yo motala, lentšu la gagwe ka lapeng ke makhura, le a tlolwa. Ga a dumelele boitaolo. Mosadi le ngwana ba a swana. Ga a fetolwe ge a boletše. Lepara ke sejo sa ka mehla sa mosadi wa gagwe. Ge a befetšwe o rapeletšwa ka moetana wa bjala.

Ke lekgoba la ditlwaelo tša segologolo leo le thumanago le tokologo ya mofsa. Morwedi wa gagwe, e lego Moditi, o dula a tlemilwe ka diketwane maoto le kgopolo. Ga a dumelelwe go phela bophelo bja gagwe. O gapeletšwa go phela ka gae eke sehlakahlaka, ntle le bagwera. Ge a bona masogana, gona o tlamegile go tšea ka a mabedi, tše e kego o tšhaba sebata sa mariri. Ka ge Moditi e le kgarebe ya sebjalebjaale, o ikgethela bophelo bjo bo tloiditšwego todi ya nose, bjo bo fapanago le bjoo Pherefere a šetšego a bo šunyeditše nkong ya gagwe. Bophelo bjoo bja tatagwe o bona e le bokgoba le kgatelelo.

Moditi o nyaka go lebana thwii le lesogana, le mo tsepeletše ka mahlong ka mahlo a bokgopedi.

Ka gona o thoma go kopana le masogana mapatlelong a kgwele ya maoto le mebileng. Gona moo go logaganywa dithapo tša lerato. Dikholofetšo di a dirwa, tša tiišwa le ka mangwalo.

Ka go diriša mangwalo, mapatelelo le mathale (go notlelela Moditi ka ngwakong) sebjalebja se a tiišwa mo kanegelongkopana ye. Go phašalala ga makgarebe le masogana go swaranwe ka diatla, go atlanwa, ke dilo tša sebjalebja. Eupša mengwako ya go rulelwa ka mabjang ye menyenyane, ye e tsenwago ka go khukhuna, e emetše segologolo. Se ke mohlala wa go hlakahlakanya meela ye e mebedi ya lephelo.

Ka segologolo lesogana le ka se kgwathe mmele wa kgarebe pele ditaba tša lenyalo di rerwa, tša phethwa. Mo kanegelongkopana ye sona seo sa matlaba se a direga le ge Pherefere e le lenaba la sebjalebja. Morwedi wa gagwe, Moditi, o a ima, mogale a itirile modiši wa gagwe yo a botegago. Wo ke mokgwa wo o tlwaetšwego wa sebjalebja wa go ipha masogana, le go garola bjang bo se bja butšwa.

Pherefere o lekile go thibela seo a khutile ka setšo. O diša morwedi bjalo ka tšhemo gore ditšhwene di se e bune. Ge a phekgane mojako bošego, morwedi o tsenya masogana ao phokgo e ile ka boroko. Šo Moditi o robilwe leoto segologolo se mo dišitše bošego bjo bongwe le bjo bongwe.

Le ge Pherefere a fentšwe, mongwadi ga a goboše segologolo. Se se tiišwa ke ge Pherefere a ile a inyatša ge mosadi wa gagwe a mo eletša ka ga boitshwaro bja gagwe. O a “itshola moo a ilego a ba a itshoba ditsebe”. O ruma ka go re “a ka se sa boeletša”. (Letl. 85). Mo mmadi o hlakana le Pherefere yo mofsa, yoo a fetogilego. Phetogo yeo e ama setšhaba ka bophara.

E šupa go tloga bophelong bja kgatelelo, go tsena go bjo bofsa, bja tlhomphano. Mongwadi o dirišitše tlhakahlakano ya setšo le sebjalebja go rarolla komatona ya bophelo gore bophelo bo phelege.

O tiiša phethogo ya Pherefere ka go re:

Go tloga fao bophelo bja lapa la Pherefere bo ile bja tsefa kudu ka lerato le tlhomphano ye kgolo yeo Moditi a bego a sa tsebe gore e tla bjang. (Letl. 85).

Nna nka se je dipute

Kanegelokopana ya *Nna nka se je dipute* (1958) ya Nkadimeng, e hlamilwe godimo ga setšo le sebjalebja. Mongwadi o hlakahlakanya mekgwa ye mebedi ya lephelo ka gore maikemišetšo ke go hlohletša bophelo bjo bofsa, bja tokologo.

Setšo se bonala ge Galempotše a gapeletšwa go nyalwa ke Seporanentekeleke. Ditiragalo tše di diragala gae ga mahlaku, mo monna e sa lego modingwana ka lapeng; mo lentšu la motswadi e lego molao.

Ke gaegae, mo ditaba di sepedišwago go ya ka molao wo o beakantšwego. Ke ka baka leo Malekhenene (mmagoGalempotše) a bolelago a ititia sefega ge a re:

Tseba gore o swanetše go ja dipute go sa ronwe ka kgang le moreba. (Letl. 35).

Ge Galempotše a sa tlabegile, Malekhenene o phula sekaku seo sa dipute ka go re:

Aowa ngwanaka, dipute tšeo o di jago tše re šetše re kwane le ba mola ga Mphetakapejana ka lesogana la gagwe lela le lego mo gae.

Galempotše ke kgarebjana ya sebjalebjae. Bophelo bja sebjalebjae bo gatelela tokologo. Motho o swanetše go lokologa e sego nameng fela, eupša le moyeng. O ipshina ge a galompana ka gare ga noka ya bophelo bjo a ikgethetšego bjona. Ke ka baka leo Galempotše a kgethago sekolo go feta mpho yeo ya go tšwa batswading. O fetola mmagwe ka go re:

Aowa...owaa...! dipute nka se di je ke se ka tsena sekolo. Le gona lesogana leo nna ga se la mpotša selo gore le a nthata; le lena ga la mpotša selo ge le kwana. Nna ke kwele gore sogana leo le bolawa ke mafahla. (Letl. 35).

Seporanentekeleke ga se lesogana la pelo ya Galempotše, ke segaswa seo a katelwago sona ka ganong ke batswadi. Go ya ka sebjalebjae ditaba tša lenyalo ke boikarabelo bja baratani. Ke gore, lerato le kgatha tema ye bohlokwa. Ke matsentšhagae a lenyalo. Ka segologolo ga go bjalo ka gore mofsa o kgethelwa mosadi goba monna ke batswadi. Ke ka baka leo Galempotše a ngangabalago.

Sebjalebjae se gatelela taba ya gore kgarebe pele e nyalwa e swanetše go ipshina ka bokgarebe, e ruthe ka gare ga noka yeo ya bokgarebe, e ipshine ka dienywa tša bjona.

Ka go realo mogopolo wa yona o a phuruloga gomme ya kgona go ikgethela botse le bobbe. Ge Galempotše a bolela mantšu a a latelago, o be a nepiša taba ye:

Nna nka se kgone; le gona motho yoo wa lena ke mokgalabje, ga ke mo rate. Ntlogeleng ke yeng sekolong pele. Ke gona tšeo ke tlogo di bona ke godile ebile ke na le boikarabelo bja ee le aowa. (Letl. 37).

Ge tatagwe a befelwa, Galempotše o tšwela pele ka go re:

Gona mpolayeng!... Mosadi wa go hloka bokgarebe e ka ba yo mobjang! (Letl. 38).

Ntlha ye e elwago hloko ge go bolelwa ka lenyalo la mehleng ya lehono, ke bogolo bja lesogana. Taba ye e thulana le setšo ka gore kgarebe e be e dio nyadišwa mokgalabje gore e yo mo ruthofatša. Mokgwa woo o be o tlemaganya malapa. Ka ge Galempotše e le kgarebe ya sebjalebjae, o bona Seporanentekeleke e le moradu wo o akometšego ka leopeng. O tšwela pele ka go re:

Kganthe ga o ipone gore di gatile? Gape ebile ke lewa ke dihlong ge ke sepela le wena. (Letl.44).

Mongwadi ga a nyatše segologolo eupša batho bao ba sa sepedišego ditaba ka tshwanelo, ba širetše ka sona segologolo seo. Taba ye e tiišwa ke mantšu a tatago Galempotše ge a re:

O a bona ke eng Malekhenene, ngwana yo ga ke mmone phošo le gannyane. Phošo ke ya go kganyeleda

go metša re se ra hlahuna! Ngwana yo re rekile dihlare, ke nnete re rekile dihlare ka yena mola yena a sa tsebe. Bjale lehono šo o re tatetše kgare ya sehlwa. (Letl. 40).

Mantšu a a gatelela gore setšo ga se na molato ge fela se dirišwa ka tshwanelo le toka. Eupša mantšu a a sa no tiiša gore mokgalabje yoo ke lekgoba la setšo ka gore ga a se bone phošo, molato o go bao ba se dirišago. Ke ka baka leo a sa nogo ngangabala gore segologolo se phethwe ka gore, o re:

Thaka Makwa! A ka tla a tseba Ntwane gore ke kae.
Kua gona o a ya. Go hlwa go kgopelana le yena ke go senya sebaka. (Letl. 41).

Re ruma ka go gatelela gore kanegelongkopana ye mongwadi o hlakahlakanya setšo le sebjalebjae. Lebaka ke go re o nyako utolla ntlha ye bohlokwa bophelong ka go e fapantšha le lehlakore le lengwe, e lego la gore batswadi ba se gapeletše makgarebe ao a nyakwago ke bana. Ka go dira bjalo, mongwadi o nontšha le go godiša mogopolo wa mmadi.

11.1.2.3 SEBJALEBJALE

Sebjalebjae se go laodišwago ka ga sona dikanegelongkopana tša phethegatšamaitekelo, se sekametše gae ga mahlaku go feta ditoropong. Sona se akaretša mahlakore a a fapafapanego a bophelo bjalo ka thuto, lerato le tirišano. Ga se dirišwe go senyetša setšhaba le go dira gore batho ba phele ba tšhogile bjalo ka ge e le mkgwa mo dikanegelongkopana tša maitekelo.

Ge go bolelwa ka bosenyi, bo šomišwa go bopa bophelo bjo bofsa. Ge e le thuto ga se ya go hlalefetša batho; ke thuto ya go fahlolla le go eletša. Ke sebjalebjae sa go šireletša batho menong a dinokwane.

Go yo lebelelwa sebjalebjae seo ka go lekodišiša kanegelokopana ya *Ditsotsi tšona di sa robetše* (1980) ya Ngoepe.

Ditsotsi tšona di sa robetše

Mongwadi o bolela ka lefase la tllhabologo, la thuto. Kanegelongkopana ye maemo a morutiši a phagamišitšwe go bontšha tema ye bohlokwa ye e kgathwago ke thuto le barutiši setšhabeng. Gape go gatelelwa bohlokwa bja dithuto tša mangwalo a a phagamego. Go bolelwa ka ga barutiši, dikolo le makgotla a barutiši bjalo ka T.A.T.A. (“Transvaal African Teachers Association”). Ka go realo, mongwadi o hlohleletša tlemagano le tirišano gare ga barutiši.

Ditaba tše di lebane le Ramaobane, morutabana yo a bego a sa tšo rwešwa diala Yunibesithing ya Fort Hare, ka dithuto tša B.A. Ke morutiši yo boleta, wa mafolofolo, wa go itshepa, wa tlhompho le boikokobetšo bjo bo fapanago le bja barutiši ba go swana le Lebelo kanegelongkopana ya “*O Phele ke Phele*”.

Ka baka la maemo (a thuto) a gagwe le mafolofolo, o memiwa kopanong ya barutiši go tsošološa meoya ya bona le go ba hlahla, motseng wa Bogopolwa, tikologong ya toropo ya Tllhabane. Se se tiiša bohlokwa bja monna yo setšhabeng. Ga se morutiši wa naga ya gabo fela. Ke motho wa ditšhaba. Mogopolo wa gagwe ga se wa kudupana felo gotee. Thuto yeo e mmetlilego le go mo galefiša, o eta a e bjala mo a memiwago gona. Ga se thuto ya go ikhola le go šulafaletša batho ba bangwe bophelo bjalo ka ya Lebelo ya go tlaiša mosadi. Ke thuto ya go hlohleletša batho.

Ge a bolela kopanong yeo ya barutiši sekolong sa Bogopolwa, o tiišitše gore thuto go yena ga se dinaka tša go rwešwa. O kgona go kgethologanya dikokwane tše pedi tše bohlokwa tša thuto, e lego morutiši le moithuti; polelo ya gagwe ya lebanywa le tšona. Thuto ya tsinkelwa go tsenelela, gwa hloka le yo a popodumago, mokgwa wa gagwe wa go hlaloša e le wona wa serutegi sa nnete. Seisimane go tšhologa diphororo ka dinkong. Tšatši leo barutiši ba ile ba lemoga gore tema e sa nabile yeo e tsomago go hlagolwa, gore mošomo wa go fahlolla baithuti o atlege. Bao ba bego ba le leswiswing ba thoma go bona tsela.

Taba ye bohlokwa ye e bonalago ka kanegelokopana ye še: Yona e lebane le tšhireletšo ya batho. Go šetše go ukamilwe gore sebjalebja se go bolelwago ka ga sona ga se sa go hula goba go hlokošetša batho. Leeto la Ramaobane le tiiša ntlha ye. Dipeakanyo tše di bego di rulagantšhitšwe ke mongwaledi wa Lekgotla la Barutiši, di ile tša folotša. Ka gona, o goroga boematimela bja Tlhabane go se motho yo a tlogo mo gahlanetša. Ka lebaka la go lapa le boroko, setimela sa boela morago Tshwane ka yena. Eupša ka thušo ya radithekethe, o fologa boematimeleng bja kgauswi, dikhilometara tše seswai go tloga Tlhabane. Ga a tsebe motho. Ga go tonye, go a babola. Ke gare ga mpa ya bošego. O swanetše go boela Tlhabane ka maoto. Ka go se tsebe tsela, o lopelela le seporo.

Dikwefa le dinokwane tša go sepela bošego, mongwadi o di kgaotše meno le go di ripa dinala, gore leeto la Ramaobane le atlege. Ge e be e le dikanegelongkopana tša maitekelo, monna yo wa batho o be a tlo hulwa goba a gobatšwa. Se se lemogwa bontšing bja dikanegelokopana tše di theilwego godimo ga bosenyi, tša maitekelo.

Ge go rungwa ditaba tše go ka thwe sebjalebja se go bolelwago ka sona ke sa tllhabologo le tirišano. Se nontšha megopolo ye e tekatekago ya barutiši, ba kgona go lemoga boikarabelo bja bona. Go feta fao, se kopanya barutiši, gomme gona moo dikopanong tšeo ke mo malapa a thongwago gona. Ga se sebjalebja sa go senyetša batho.

11.1.2.4 SETŠO

Dikanegelokopana tše di bolelago ka setšo tša phethagatšamaitekelo, di ka arolwa ka dikgoro tše pedi, e lego (a) tše di dikologago godimo ga setšo le (b) tše di hlakhlakanyago setšo le sebjalebja. Mohuteng wa mathomo mongwadi o gatelela bohlokwa bja setšo seo setšhabeng goba bathong. Mo mohuteng wa bobedi go thulanywa setšo se le sebjalebja ka gore mongwadi o rato kaonafatša bophelo. O re mokgwa wo mobotse wa go phela ke wo.

Le ge go le bjalo, ga a nyatše setšo seo. Go yo lekodišišwa kanegelokopana ya *Pheko ya Pula* (1987) ya Maditsi go bona ka mo a dirišago kokwane ye ya setšo ka gona.

Pheko ya pula

Maditsi ke Mopedi yo motala. O ngwala ka setšo, eupša ga a se tswake. Setšo sa Maditsi se hlwekile. Ka go realo, go ka thwe Maditsi o gatelela bohlokwa bja setšo bophelong bja Mopedi.

Kanegelongkopana ye, mongwadi o phagamiša maemo a ngaka ya segagešo. Ngaka ke modingwana wa kgoši le setšhaba. E a boifiša, ebile e a hlompšha. Mathata ao a amago setšhaba a rarollwa ke yona.

Ke ka baka leo ge naga ya Babinapudi e bintšhwa mantshegele ke komelelo, Kgoši Leagamotse, a gopolago bomatwetwe ba naga ya gagwe. Ga a bitše Modimo goba baruti. Potego, e lego ye nngwe ya dingaka tša naga yeo, o itira sehlabelo go hwetša pheko ya pula. Yona pheko yeo e hwetšwa gare ga mpa ya naga, mafekefekeng le melapong, mo go nkgago lehu fela. Gona moo ke gona moo maatla a ngaka a bonalago. Go fahlogela maatla ao go tlo lekodišišwa makatika a dingaka tše pedi, e lego Mathoma le yena Potego.

Ngaka ya setšo e laola tlhago le diphedi tšeo di garolago matswalo. Se se bonagala ge Potego a goroga lapeng la Mathoma, matwetwe wa nnete. Mathoma ga a tsebe fela sehloga seo pheko yeo ya pula e hwetšwago gona eupša o laola le tikologo yeo. Ke ngaka ya makatika yeo e laolago tlhago. O hlafiša legodimo gore Potego a folotše morerong wa gagwe wa go hwetša pheko yeo. Dinoka di a tlala, tša se tshelege; naga e apanelwa ke kgodi gore Potego a hlakahlakane. Pele Mathoma a kgaogana le Potego gona mo melapong, o dira makatika a gagwe a bongaka go tiiša gore maatla a gagwe godimo ga digagabi le diphedi tša ka madibeng, ga a kakwe selo. Mohlolo wo o bonwego ke Potego, mongwadi o hlaloša ka go re:

Bodibeng gwa phaphamala dikubu tše tharo tša edimola, tša akelana ka go lomana ditsebe ka meno ao nkego ke magakabje a gelwe ka sego sa go hudua bjala... Mošola wa noka selo se Potego a bego a re ke kota ya mokgapa, sa ritša se lebile meetseng gomme a bona ka ntle le go botšwa gore ke kwena... (Letl. 224)

Tše ke dithuri tšeo Mathoma a dišitšego pheko ya pula ka tšona. Ge a laelana le Potego gona mo madibeng, moo letlakaleng la makgolopedimasomepedinne, o re:

Ke gona mowe o tllilego fa Mpedi, bakgotse ba gago
šebao.

Monna yo Mathoma, o dišitše pheko ya pula ka legora. Lona legora leo la meetlwa ke dibata (dikubu le dikwena) le noga. O a di laola, di abetšwe mešomo. Di filwe maatla ke yena. Ka tsela yeo Mathoma ke kgoši ya dibata le digagabi. Ka tiragalo ye maatla a ngaka ya setšo a a godišwa.

Le ka Potego mongwadi o atlegile go gatelela bohlokwa le maatla a ngaka ya setšo. Gare ga dibata le digagadi tše di boifišago, madibeng ao a bilogilego, Potego o atlega go phetha morero wa gagwe. Ka thuša ya maima a bongaka bja gagwe, o kgona go reolla melaba yeo, a boa a tsatsanka ka lethabo, a rwele pheko ya pula.

Potego bjalo ka Mathoma, o laola magodimo ka katlego. Ge a hweditše pheko ya pula, o tloga Thoseng pula e kgatlampana, o goroga gae e sa rothotha. Magodimo a kwa Potego pele a diriša le go begela kgoši pheko yeo. Ke ka baka leo setšhaba sa Babinapudi se mo amogelago ka mantšu a:

Potego ke kgoši, gape kgoši ke kgoši ka batho mola
kgoši e rua batho ka go ba nešetša pula. Bjale ge e le
mo Potego a tseba go neša pula, re sa mo šikologelang.
(Letl. 228).

Tekodišišo ye ya setšo ge se lebane le bongaka, e ka rungwa ka go re nepokgolo ya mongwadi ke go bontšha maatla a ngaka ya dikgagara. Ka go dira gore ngaka e kgone go laola dipula, bohlokwa bja bongaka bophelong bja Babaso, bo a tiišetšwa.

11.1.2.5 SAEKHOLOTŠI

Mo dingwalong tša phethagatšamaitekelo go hwetšwa dikanegelokopana tšeo diteng tša tšona di lebanego le saekholotši. Kgopolo ye ya saekholotši e šetše e hlalošitšwe kgaolong ya bone, gwa lemogwa gore e šupa dingwalo tšeo go tšona mongwadi a katanago le go utolla mogopolo wa moanegwa. Go tlo tlaleletšwa ka mantšu a Fowler (1973: 159) ge a hlaloša saekholotši gore ke:

The exposure, dissection and acute appraisal of the mind and mood of a fictional but representative human character.

Mantšu a Fowler a lemoša gore šedi ye kgolo e bewa go moanegwa go feta go sengwalo ka bosona. Taba ye ya go tsepelela moanegwa e tiišwa ke Beach (1925: 25) ka gore o re:

The detailed presentation of his (character's) feeling and mental processes is what is called psychology.

Ka tsela yeo saekholotši ga se sengwalo seo se bolelago ka ga sebopego sa sengwalo. Se se tiiša gore thulaganyo le tiro ga di bohlokwa sengwalong sa saekholotši (Cuddon, 1998: 710).

Kanegelokopana ya saekholotši yeo e tlogo lekodišišwa ke ya *Rakgolo Selepe* (1985).

Rakgolo Selepe

Rakgolo Selepe ke kanegelokopana ya saekholotši ka gore go senkasenkwa mogopolo wa mošemane yo a bitšwago Maropeng le ka mo a huduegago ka gona. O tlabja ke boitshwaro bja batho ba bagolo, gomme o botšiša dipotšišo go rarolla bothata bjoo. Ge go bolokwa Rakgolo Selepe (tatagommagwe) yo mošemane o nyaka go tseba gore mmagwe o be a llelang.

Polokong moruti o boletše gore Rakgolo Selepe ga se a hlokagala. Ge go le bjalo mmagwe o llišwa ke eng? Gona ge Rakgolo Selepe a sa hlokagala, o tlo boa gape? Seo se tlabago Maropeng ke sehlogo seo lehu le tlogo ka sona. O fela a bona matsuana a ehwa ka go wela ka legopeng, a kangwa ke meetse. Matsuana ao ke gona ge a ile, a ka se tsoge a tla a ipshina ka bophelo, a thobolathobola mabele a batho. Bjale o nyaka go tseba gore Rakgolo Selepe ge e le gore o hlokagetše, le yena o hwile sehlogo ka mokgwa woo.

Mošemane yo o makatšwa ke “lepokisi leo ba le lahletšego ka mola moleteng”. (Letl. 97). Ge e ka ba Rakgolo Selepe o be a le ka gare ke ka baka lang dikgomo le dipudi di sa lokelwe ka mapokising a mabjalo, tša bolokwa? Ge e le gore lebaka le le dirago gore di se bolokwe ke nama, gona motho le yena o swanetše go lewa ka gore le yena ke nama.

Dipotšišo tša mošemane yo ga di fetolege ka go re (a) ke matlaba, (b) di hloka dikarabo, (c) di feta mogopolo wa (gagwe) motho. Ke ka baka leo Phuti, mogolwagwe a rego:

“Seo se bego se le monaganong wa Maropeng nka se tsoge ke se tsebile... le ka mohla o tee nka se tsoge” .

Ge a botšiša dipotšišo tše o nyaka therešo. Ke dipotšišo tša tlabego, kudu ge mogolwagwe a sa kgone go fetola mo go kgotsofatšago. Ka tsela yeo, dipotšišo tša mošemane yo di laetša maikutlo, kgopolo le khuduego.

Lereo le saekholotši ge le lebane le diteng, le hlalositšwe. Seo se utologilego ke go re saekholotši e ama mogopolo wa motho. Mogopolo wa moanegwa o a tsinkelwa, go bona ka mo a huduegago ka gona.

11.1.3 KAKARETŠO

Ge go rungwa kgaolo ye go ka thwe dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo go dirišwa diteng tša go swana le tša dikanegelokopana tša thuto le tša maitekelo. Le ge go le bjalo phapano e gona. Yona e lebane le tirišo ya diteng tšeo. Ga se tša thewa godimo ga thero bjalo ka tša Ramaila ebile diteng ga di šomišwe bjalo ka ditaba tša ka mehla. Diteng tšeo di dirišwa go nepagatša taba ye e itšego yeo e tlogo tlogela lebadi mogopolong wa mmadi ge a feditše go bala. Taba yeo e lebane le ntlha ye bohlokwa bophelong bja batho, yeo e lego kutollo ya mongwadi yoo. Ka gona, ditaba tšeo di godiša mogopolo wa mmadi ka gore di anegwa ke mongwadi yo boitemogelo bja gagwe bja bophelo, bo fetago bja mmadi ditabeng tšeo.

KGAOLO YA LESOMEPEDI

12.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA PHETHAGATŠAMAITEKELO: 2

12.1.1 MATSENO

Ge go hlalošwa thulaganyo ya dikanegelokopana tša Ramaila go gateletšwe tirišo ya dithekniki tše di itšego. Go lemogilwe gore katlego ya thulaganyo e laolwa ke kgetho le tirišo ye e nepagetšego ya dithekniki tšeo. Tšona di godiša maatlakgogedi. Bokgwari bjoo bja Ramaila bo tšweleditšwe pele dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo. Ka gona, mo kgaolong ye go tlo hlokomedišišwa thulaganyo ya dikanegelokopana tšeo go tiiša bohlokwa bja bangwadi bao.

12.1.2 THULAGANYO

Bokgoni bja bangwadi bao bo bonala ge ba rulaganya ditaba. Thulaganyo yeo e lebane le (a) thulano, (b) tharagano, (c) tshwantšho ya baanegwa le (d) matseno le mafelelo a kanegelokopana

12.2.1 THULANO

Kokwane ya thulano e šetše e hlalošitšwe dikgaolong tše di fetilego ge go be go bolelwa ka ga dikanegelokopana tša thuto le tša maitekelo. Ge go tsinkelwa thulano ya dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo, go tlo lemogwa gore gantši mahlakore a thulano yeo a tlemaganywa, ya ba selo se tee ge kanegelokopana yeo e rungwa. Bjalo go yo lekodišišwa thulano ya kanegelokopana ya *Thapelo ya pula* (1985) ya Nkadimeng.

Thapelo ya pula

Thulano e gare ga Sekriste (Modimo) le setšo (badimo). Ke thulano ya ka gare. Go ya ka Sekriste Modimo ke morarolli wa mathata a batho lefaseng. Ke Modimo wa ditšhaba le magoši; Modimo wa ditšhegofatšo, wa lešoko le lerato. Dithapo tša bophelo di logaganywa ke yena. O neša dipula ebile o a di laola. Batho ba ka buna lehumo leo ge ba rapela ba hlomogile, ba tlogele mekgwa ye e sa lokago le go leša dihlong. Bao Modimo o ba nešetša tša medupi. Ke ka baka leo nageng ya Kgoši Seopela Moruti Tema a bothilego mašaba mošate, go kgopela Modimo pula ka ge naga e nyorilwe.

Ka lehlakoreng le lengwe tumelo ye e fapana le ya setšo. Sona se gatelela gore bophelo bja batho, go akaretšwa le magoši, bo laolwa ke badimo. Mohla tšhwene e bina mantshegele, go gopolwa badimo. Ba a khunamelwa le go lobja gore ba phurollele bana ba bona diatla tše borutho mono lefaseng. Ba a fepeletšwa gore ba tshwe pefelo ka gore batho ba ka hwa molokwana rite. Ke badimo ba pelotlhomogi, badimo ba dimpho, kudu dipula. Ge naga e omile, go gopolwa bona. Gona moo kgorong ya Kgoši Seopela bao ba dumelago badimo le bona ba tlile ka bontši.

Ka gona, go bonala dikokwane tše pedi mo kanegelongkopana ye, e lego ya Modimo le ya badimo. Mongwadi o dirišitše Moruti Tema go emela kokwane ya Modimo. Tšona dikokwane tše tše pedi, di kopantšhwa ke Moruti Makgalakgathe. Bjale go tlo lekodišišwa ka mo mongwadi a šomišitšego Moruti Makgalakgathe bjalo ka thekniki go kopantšha dikokwane tše, e lego ya Modimo le ya badimo.

Ge Moruti Tema a seno rapela, pula e a na, fela e no šašetša. Ke pula ya go hlogiša merogo fela eupša batho ba a thaba. Ka lona lethabo leo mongwadi

o thulanya Sekriste le setšo. Ba bangwe ba roriša Modimo ka difela le diphala, mola ba bangwe ba re badimo ba amogetše dikgopelo tša bona. Ba ba tumiša ka meropa, makope le mangwane. Ka tsela yeo, setšhaba seo se phalaletšego mokete wa pula, se tšwele dihlopha tše pedi.

Go kopantšha dihlopha tšeo tše pedi, mongwadi o šomiša Moruti Makgalakgathe. Motseng wa Mashite le gona go bitšwa phuthego ye kgolo mo Moruti Makgalakgathe a kgopelwago go bea thapelo ya pula. Ka morago ga thapelo, go na pula ya go epolla bahu. “Naga le yona ya nyorologa. Ka gona mabele a thoma go tamolatamola melalana”. (Letl. 125).

Moruti Makgalakgathe o tlatša sekgoba se bohlokwa mo kanegelongkopana ye. Ge a goroga gare ga lešaba pele modiro o thoma, “setšhaba ka moka se buša dipelo mafiša ka go lemoga gore bjale dinaka di lekane baletši”. (Letl.122). Mo go tiišwa gore monna yo ke moruti wa mmakgonthe, wa boitemogelo, wa maatla, yo dithapelo tša gagwe di kgonago go tsenelela magodimong. Moruti Tema o nešitše mohuhwana (wa pula); eupša thapelo ya Moruti Makgalakgathe e latetšwe ke matlorotloro (a dipula). Mongwadi o fapantšha mediro ya baruti ba babedi ba. Ka go dira bjalo, tema ye e kgathwago ke Moruti Tema (ka ge a lebane le kokwane ye ya Modimo) e a tiišetšwa le go gatelelwa. Go tloga letšatši leo la thapelo setšhaba gammogo le magoši, sa tia tumelong, thapelo ya ba bogobe bja ka mehla.

Go na le ntlha ye nngwe ye bohlokwa mabapi le thulano ya kanegelokopana ye. Mongwadi o diriša Moruti Tema, moruti yo mogolo, mmoni le moprofeta, go emela Sekriste. Modimo o emela go loka. Eupša mmadi a ka se ke a nyatša badimo ka gore ge kanegelokopana ye e hlokomedišišwa, ga go mo mongwadi a rego kokwane ye nngwe ga se ya loka.

Ge difero tša kanegelokopana ye di tswalelwa, go sa na le batho bao ba sa tumišago badimo. Batho bao ga se lepheko le le šitišago pula go na. Ka lebaka leo dikokwane tše tše pedi, e lego (a) Modimo le (b) badimo, di a amogelega bobedi bja tšona ka gore ga go farologanywe gare ga go loka le go se loke mo kanegelongkopana ye.

Ditaba tše di ka rungwa ka gore thulano ya kanegelokopana ye e gare ga Modimo le badimo. Mongwadi o diriša thulano ye go tlemaganya mahlakore a mabedi a bophelo, e lego Sekriste le setšo. Ka tsela yeo, ga go bolelwe ka thulano ya go goboša ye nngwe ya dikokwane tše tše pedi.

12.1.2.2 THARAGANO

Tharagano ya ditiragalo ke thekniki ye maatla ye e dirišwago dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo. Bohlokwa bja thekniki ye bo hlalošitšwe kgaolong ya bohloko ge go tsinkelwa thulaganyo ya dikanegelokopana tša thuto. Le ge tharano e thuša go tšwetša pele moko wa ditaba, e sa na le mohola wo mongwe. Wona o tlo lemogwa ge go lekodišišwa kanegelokopana ya *Ntlo ya monna yo mongwe* (1993) ya Lebopa.

Ntlo ya monna yo mongwe

Tharagano mo kanegelongkopana ye e bonala ge mongwadi a tswakatswaka ditaba. Ge a dira ka mokgwa wo diteng di a thulana ka mokgwa wo go bego go sa letelwa. Mabakeng a mangwe tharagano yeo e gatelelwa ka tirišo ya mawelakgahlano.

Mehlala ye e latelago e tlo kgonthiśiśa mantšu a.

Shadi o botša mogweragwe Pheladi, gore monna wa gagwe, Vincent, o ratana le kgarebe tsoko. Šole Shadi le yena o thoma go phegišana le monna ka gore o ratana le Tumo, eupša o thatafiša molala ge Pheladi a mo kgala. O bonwa mo le mola a na le Tumo toropong.

Shadi le Tumo ba beakantšhitše gore Vincent a bolawe, ebile ba mo lalela ka ngwakong. Bjona bošego bjoo Vincent le yena o itherile go bolaya Shadi, ebile o mo latelela ngwakong woo Shadi a mo laletšego go wona.

Mo go dirišitšwe mawelakgahlano. Ditaba di diragala lefelong le tee, nakong e tee, eupša go se go kwanwe. Kwelano ye ya ditaba e godiša maatlakgogedi, ya gapeletša mmadi go bala ka tlhonamo.

Ka ntle ga mawelakgahlano, mongwadi o diriša thekniki ya tekolapejana go gatelela tharagano ya ditaba le go loma mmadi tsebe mabapi le masetlapelo ao a ikadilego kua pele. Polelong ya Shadi ge a ipshina ka dienywa tša lerato le lesogana la gagwe, Tumo o re:

Monna wa ka ga a gona, wena tsentšha sefatanaga sa
gago ka kua gae. (Letl.38).

Mantšu ao a Shadi a na le mehola ye mebedi, e lego (a) go utollela mmadi semelo sa Shadi le (b) go kgorela mogopolo wa mmadi tsela gore a se ke a tšhoga ge ditaba di tšea lehlakore le le boifišago (ge Shadi a beela monna molaba gore a bolawe). Ke ka baka leo Magapa (1997:130) a rego:

Polelo yeo ya Shadi ga e lemoše Tumo fela gore na
Shadi ke motho wa mohuta wo mobjang, eupša le

mmadi o thoma go kwa a thothomela ge mosadi wa lapa a bolela ka tsela yeo.

Tharagano ya ditiragalo e gatelelwa gape ge mongwadi a diriša thekniki ya tekolanthago. Ge Shadi a bolela le moratiwa wa gagwe o re:

Tumo, o se tšhoge selo. Vincent o nkhweditše ke na le dikgwebo tšela, ga o bone ebile a sa di kgathalele.
(Letl. 42).

Mo lebakeng le mogopolo wa mmadi o sa phaphula mabapi le tšeo di hlagilego mabakeng a go feta. Ditiragalo di napile di hlakahlakanywa ke tekolanthago ka gore mmadi o sa le leswiswing mabapi le tšeo di hlagilego kua morago. Ke ka mo Magapa a tšwelago pele go hlaloša mohola wa thekniki yeo ya tekolanthago ka go re:

Sa bohlokwa ke gore mongwadi o gatelela bohlokwa bja tiragalo ye le go godiša maatlakgogedi.

Go ruma ditaba tše go ka thwe Lebopa o raragantšha ditiragalo ka go diriša dithekniki tše mmalwa. Nepokgolo ke go hlola maatlakgogedi le go godiša moko wa ditaba.

12.1.2.3 KA MO BANGWADI BA THOMAGO DIKANEGELOKOPANA KA GONA

Bangwadi ba dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo ba diriša dithekniki ge ba thoma dikanegelokopana.

Dithekniki tša go swana le tekolapejana, di kgatha tema ye bohlokwa ka gore di tšwetša pele moko wa ditaba. Ntlha ye e tlo tiišwa ka go sekaseka kanegelokopana ya *Nka se sa boeletša* (1985) ya Mpepele.

Nka se sa boeletša

Mongwadi o thoma ka go re:

Monna o be a ikgarile kutung ya thaba ya Fothane 'a maribiši, a dutše a lebeletše tša lapa la gagwe ka mahlo ao a hwibitšego go feta le madi akhwi a lešidi. Monna yoo ke mang hle gomme ge e se Pherefere, yena Mminašoro yo mogolo. Pherefere le ge thari e be e mo lefile ka ntahle o be a se a dulela ruri gobane o be a na le kgarebe e tee yeo a e neilwego ke badimo gomme a mo rea leina la Moditi gobane e be e le yena moditi wa dikgoro tša Babinašoro. (Letl.76).

Tekolapejana e bonala ka gore “monna o be a ikgarile kutung ya thaba”. O dutše ka bodutwana thoko a nnoši. Mmadi o ipotšiša gore mogopolo wa monna yo o dubja ke eng ge a bile a ikgaogantšhitše le batho bjalo. O bonala a se mono, eupša a le lefaseng le lengwe. Maemo ao a ditaba a lemoša mmadi gore taba e gona, a mo hlohleletša go rata go tseba gore monna yo o longwa ke eng. Mmadi o balela pele go fatolla seo se tšhumago monna yo mafahla.

Ge a tšwela pele le go bala, o lemoga gore monna yo o nagana go feta tekanyo (a dutše a lebeletše tša lapa la gagwe).

Bjale mmadi o bona ka go hlalela gore ke ka baka lang monna yo a le bodutung, a ikamologantše le batho. Mathata a lapa a mo tomoletše mahlo. Ka baka leo mogopolo wa gagwe o dubegile. Ge monna yo a dutše a ile le mogopolo ka tša lapa, o thuntšha meši ya pefelo ka dinko. Mmadi o šetše a bontšhwa gore o yo kopana le monna yo bogale, wa sehlogo ka gore mahlo a gagwe a feta le madi ka bohudedu. Sebopego se ga se sa motho yo a tlwaetšwego bophelong. Mongwadi o dirišitše kgogedi ka gore mmadi o rato tseba ditaba tša monna yoo.

Go fihla bjale yena monna yo ga a tsebje ka gore mongwadi o sa khutišitše leina la gagwe. O dira ka boomo ka gore o rata go gapeletša mmadi go nyaka le go tseba. Ge mmadi, a phuruphutša sethokgwa o lemoga gore monna yo ke Pherefere. Go dirišitšwe kgogedi ka gore mogopolo wa mmadi o be o le tlalelong ya gore monna yo wa go swana a nnoši, ke mang.

Gona moo temaneng ya mathomo mmadi o šetše a nkelela bothata bjo bo ikadilego kgojana le yena ka gore go tšweletšwa Moditi, e lego morwedi wa Pherefere. Go laetša gore bothata bjo bo ukangwago bo tlo lebane le Moditi, go thwe ke “moditi wa dikgoro tša Babinašoro”. Go feta mo, ke ngwana a le tee ka lapeng la Pherefere. Se se laetša gore Pherefere o bona Moditi e le taamane ye bohlokwa.

Ge go akaretšwa go ka thwe, ka matseno a kanegelokopana ye, Mpepele o kgonne go rotoša bothata bja Pherefere, gomme bothata bjoo bo lebane le Moditi. Ka yona temaneng yeo mmadi o beilwe leseding gore a letele diruthamatswalo ka lapeng la Pherefere. Ge tšeo di direga o tla be a šetše a di lomilwe tsebe ka tirišo ya tekolapejana. Yona e dira gore mogopolo wa mmadi o dule o le tlalelong ge a bala temana ya mathomo. Ka gona o rata go balela pele. Ka tsela yeo moko wa ditaba o tšwetšwa pele. Wo ke mohola wa matseno a a hlamegilego.

12.1.2.4 KA MO DIKANEGELOKOPANA DI RUNGWAGO KA GONA

Matseno a dikanegelokopana tša thuto ga a remiše hlogo ka gore a laolwa ke maikemišetšo a tšona. Ke ka baka leo Ramaila a rumago dikanegelokopana tša gagwe ka thuto ka gore nepo ya gagwe ke go bjala boitshwaro bathong. Dikanegelokopana tša maitekelo di tšweletša mekgwa ye e fapafapanego ya go ruma bjalo ka (a) go boeletša matseno ntle le go tliša se sefsa, (b) go fetša ka thero, (c) go ruma ka go gapeletša gore mmadi a amogele molaetša, (d) go gapeletša gore kanegelokopana e felele ka tlabego yeo e sa kago ya kgorelwa tsela pele, (e) go diriša mafelelo a matelele le (f) mafelelo a e lego setšwagodimo. Bangwadi ba thulana le mathata go ruma dikanegelokopana tšeo.

Ge go lekodišišwa mafelelo a dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo, go tlo lemogwa gore thumo yeo e tliša goba e tšweletša molaetša wa mongwadi. Mafelelo a rwele se sefsa seo mongwadi a nyakago go se utolla. Ke ka baka leo O'Faolain (1985:42) a rego:

The writer of short stories has to be even more adept at planting small seeds that will grow into large oaks in the minds of readers than the novelist.

Seo se bolelwago mo ke gore kanegelokopana e katana le ntlha ye nngwe ye bohlokwa bophelong gomme e swanetše go utolletwa batho. Ke ka baka leo matseno a dikanegelokopana tše a tlogela lebadi pelong ya mmadi, go ya go ile. Go tlo sekasekwa ye nngwe ya dikanegelokopana tšeo, e lego *Ditsotsi tšona di sa robetše* (1980) ya Ngoepe.

Ditsotsi tšona di sa robetše

Ngoepe o diriša thekniki ya **tekolanthago** go ruma kanegelokopana ye. Ge a hlaloša thekniki ye Van Gorp (1979; 64) o re ke:

Verteltechniek die het chronologiese verloop van een verhaal of toneelstuk doorbreekt door het inlassen van stukjes verleden; vandaar ook; een hele episode uit het verleden, ingelast in een verhaal.

Van Gorp o bolela ka tatelano ya ditiragalo tša bjale ge di amantšhwa le tše di fetilego. Kgopolo ye e tlatšwa ke Lazarus (1983: 121) ge a re tekolanthago ke:

A narrative technique in which the writer orders exposition and dramatic scenes in a sequence other than strict chronology.

Ke ka baka leo Serudu (1989: 45) a rego tekolanthago ke tsenatseno ya moela wa tatelano ya mehleng ya ditiragalo, maikemišetšo e le go ukama ditiragalo tšeo di šetšego di hlalošitšwe eupša di nago le tswalano le tša bjale.

Tirišo ya tekolanthago e dira gore kanegelokopana ye e felele ka tlabego ka gore mafelelo a yona ga se seo mmadi a se letetšego. Ka tsela yeo, go bonala phapano gare ga (a) seo mongwadi a se nepišago mathomong a kanegelokopana le (b) nepišo ya gagwe ge kanegelokopana e rungwa. Sona seo se nepišwago mafelelong se bohlokwa kudu. Ka ge se sa ka sa hlalošwa mathomong, se hlola kgogedi. Mmadi o rata go tseba go tsenelela ka ga taba yeo, eupša nako ga e sa le gona go hlaloša.

Ge kanegelokopana ye e thoma, phišego ya Ramaobane ke go bolela pele ga Lekgotla la Barutiši, Bogopolwa. Hlogo ya polelo ke:

“Mohola wa Thuto - gagolo malebana le morutiši le morutwa”. (Letl. 25).

Mongwadi o tiiša phišego yeo ka go hlola mathata leetong la Ramaobane:

- (a) ge a fihla boematimela bja Tlhabane ga a hwetše mohlakanetši bjalo ka ge go be go beakantšhitšwe;
- (b) ka baka la go lapa o robala ka setimeleng, se boela morago Tshwane, ka yena;
- (c) radithekhethe o a mo fološa, gomme a boela Tlhabane ka maoto;
- (d) ke bošego bja marena, ga go tonye gore ba ile; o šwahla dithokgwa a sa tsebe tsela, lefelong le le nkgago lehu;
- (e) ge a fihla Bogopolwa go šetše go opelwa koša ya go tswalela modiro.

Mongwadi o diriša mathata ao go hlolela Ramaobane tlalelo gore a nagane go bušetša dinao morago Tshwane, ntle le go fihla Bogopolwa. Seo ga se mo nole moko. Gona moo a sa go tsebego, mo a etago a tshela dinoka ka maporogo a go dirwa ka metato, o tšwela pele ka lethabo. Mongwadi o logagantšhitše mararankodi a ka boomo ka gobane o na le maikemišetšo a a itšego ao a a khutišeditšego mmadi.

Pele Ramaobane a fologa setimela bošego o botšiša radithekhethe gore na ga go na makgema majabatho, a tla a mmolaya.

Phetolo ya radithekhetho ke:

“Monna, ditsotsi ga di gona, fela tše di ka bego di le gonanyana tšona di sa robetše.” (Letl. 18).

Mantšu a a bohlokwa kudu mo kanegelongkopana ye ka gore mmadi wa mogopolo wo o tseneletšego, o a gopola ge a fihla mafelelong a kanegelokopana ye, gomme a a rokagantšha le mafelelo ao.

Ntlha ye e lemogwa ge Ramaobane a beile polelo ya gagwe pele ga barutiši. Mothaka o adile molaetša wo e bego e le phišego ya gagwe. Ge barutiši ba fologetša molaetša woo ka koša ya *Morena Boloka* (e le go tswalela modiro), morutišigadi tsoko šo. Yena:

“O be a fo myemyela, a segasega, a bapala ka menwana le mahlo a namane, a ponyaponya a sa fetše, mahlo a tsepeletše moeng.” (Letl. 25).

Go tloga moo kanegelokopana ye e tšea sebopego se sefsa ka gore phišego yela e fetoga se sengwe. Go fa barutiši thuto ga e sa le tabakgolo ye e nepišwago go tloga bjale. Ke ka baka leo mongwadi a rego:

A moeng le ona a kopana le ao, gomme molaetša wa namane wa phakiša wa lemoša Ramaobane Moswana 'a boMmatšiane gore o be a sa sepelela lefeela.

Mmadi o lemoga gore phišego ya Ramaobane ya go fa barutiši mphago ka ga thuto, e fetogile phišego ya go nyaka mosadi. Mongwadi o dirišitše phapantšho go fapantšha dilo tše pedi, e lego (a) thuto le (b) lerato. Ge Ramaobane a be a le leetong la go ya lekgotleng la barutiši, lentšu le thuto,

le be le kibakiba pelong ya gagwe kgafetšakgafetša le re thuto! thuto! thuto!
Eupša leetong la go boela morago Tshwane, pelong go be go kwala molodi
wa koša, e re lerato! lerato! lerato!

Mmadi o kgona go gopola mantšu ale a radithekhethe ge a re “ditsotsi
tšona di sa robetše”, gore a be a šupang. O be a sa bolele ka ditsotsi. O be
a šupa lerato leo le bego le sa robetše pelong ya lesogana leo la kgope.
Bophelong bja gagwe Ramaobane o be a sa ka a bontšhwa koma ya lerato
le maatla a lona bjalo ka le a le utolletšwego ke morutišigadi. Ka tsela yeo,
phetolo ya radithekhethe e dirišitšwe bjalo ka tekolanthago. Tirišo ye ya
tekolanthago e logagantšhitšwe le phapantšho, tša dira gore mafelelo a
kanegelokopana ye e be a matlaba. Mongwadi o phethagaditše mantšu a
Pritchett (1981: 31) a go re:

A short story is always a disclosure, often an evocation
- frequently the celebration of character at bursting
point.

Ke ka baka leo Ngoepe a rumago ka go re:

Mogala' Ramaobane bjale o tseba mo a swanetšego go
ngwalela gona, mo a swanetšego go yo etela gona le
mo a swanetšego go roma ba gabo ka moso! (Letl. 26).

Kanegelokopana ye nngwe yeo e tlaleletšago le go tiiša mokgwa wo o
nošago mmadi meetse a kgolwa , wa go ruma kanegelokopana, ke ya *O
phele ke phele* (1992). Lebopa o diriša phapantšho le phego go ruma
kanegelokopana ye.

O phele ke phele

Mabore o hwelwa ke monna (yo a bego a thomile go mo tlaiša pele a robala). Ka morago ga lehu la Lebelo, mmatswalagwe, e lego Tšhobolo, le morwagwe, ba tšwela pele go tlaiša Mabore. Ka thušo ya batho Mabore o boela sekolong, a ithutela borutiši, a fetša e le agente, Tshwane. Kua gae setšhaba se pšhatla ngwako wa Tšhobolo, sa tšhuma thoto ka ge a pharwa ka la gore ke moloi. Tšhobolo o fihla diofising mo go šomago Mabore, a tšhaba.

Go tloga mo kanegelokopana e a fetoga ka gore ditaba di tšea sebopego se sefsa ka ge mongwadi a diriša phapantšho go tšweletša sona seo se sefsa. O fapantšha (a) mmatswalagwe (Tšhobolo) le tatagwe (Sepoko). O dira bjalo ka gore o nyaka go tiiša maikemišetšo a gagwe ao a bego a a fihlile. Ona ga a gate ka mošito o tee le ditaba tše go bolelwago ka ga tšona ka gore go laodišwa ka ga tlaišo ya Mabore.

Gona mo lešabeng le le pharago Tšhobolo ka boloi, go Sepoko, tatagoMabore. Ka ge e le agente, Mabore o re batho bao ba swanetše go otlwa. Ba laelwa go agela Tšhobolo ngwako wo mofsa; le go mo fa ditshenyagalelo ka moka.

Mongwadi o ruma kanegelokopana ye ka go diriša therešo. Mabore o emetše toka. Tatagwe (e sego Tšhobolo yo a dikilego a bapala ka yena) ke seka sa bobbe. Mo ke mohlala wa phapantšho ka gore Mabore o fapantšhwa le tatagwe, Sepoko. Ka go thulanya motho le motswadi, maikemišetšo a mongwadi, ao e bego e le sephiri, a a tiišetšwa. Sephiri seo ke go re toka e swanetše go phethagatšwa ntle le go tšea lehlakore.

Ke baka leo Mabore a fularelago tatagwe (monna yo mobe), a thuša Tšhobolo (yo a tlaišwago). Molao o tswikinya mogwane, o šireletša batho bao ba tlaišwago. Ke ka baka leo Mabore a rego:

“Ke dirile taba ye gore toka e phethege” ka gore
“bophelo bja gagwe (motho) bo bohlokwa”. (Letl. 13).

Taba ye ke matlaba. Go thuša motho yo a dikilego a bapala diketso ka wena, wa tlogela motswadi yo a go tswetšego, ke bohlola. Ga se ka phošo ge kanegelokopana ye e rungwa ka mantšu a mmago Mabore ge a re go yena:

“Ga ke go kwešiše, ngwana towel!” (Letl. 13).

Kanegelokopana ye e felela ka matlaba, eupša ga se tlabego yeo e rothelago mo kanegelongkopana ye ka gore mongwadi a nyaka gore e felele ka matlaba.

Ge dikanegelokopana tšeo tše pedi di hlokomedišišwa, go lemogwa gore di rungwa ka taba ye e khutilego, ye e tsomago tharollo. Ke taba ya semaka yeo e tšwelelago ka mokgwa wa phego. Tirišo ya phapantšho e thuša go gatelela le go godiša phego yeo.

12.1.2.5 TSHWANTŠHO YA BAANEGWA

Mo dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo go dirišwa baanegwa bao ba phethagetšego. Ka baka leo ba swana le batho ba go phela ka gore ba a fetoga. Tlhalošo ya baanegwa e tlo lekodišišwa ka go fa mehlala go tšwa kanegelong ya *Nka se mo lebale* (1972) ya Ramokgopa.

Nka se mo lebale

Nepo ya Ramokgopa mo kanegelongkopana ye ke go bopa bophelo bjo bofsa ka go mpshafatša bja kgale. Go phethagatša modiro woo, go dirišitšwe monna yo a bitšwago Mathokga. Moanegwa yo o emetše bobedi bja maphelo ao. Ka tsela yeo, Mathokga ke moanegwa yo bohlokwa ka gore o dirišitšwe bjalo ka thekniki go kopanya bophelo bja kgale le bjo bofsa.

Ditaba ka moka tša kanegelokopana di lebišitšwe go yena. Ka gona mongwadi o diriša thekniki ya nepišo go swantšha moanegwa yoo. Lereo leo nepišo, le šetše le hlalošitšwe kgaolong ya pele, eupša mo le tlo dirišwa ge le lebane le tshwantšho ya baanegwa ba kanegelokopana. Brooks le Warren (1979: 515) ba hlaloša kgopolo ye ya nepišomoanegwa (focus of character) ka go re :

A piece of fiction is not merely a sequence of events. The events are of special concern to some person, or group of persons, involved in them, and the structure of the narrative depends, in one sense, upon the reference to the person, or groups, most fundamentally concerned.

Mantšu a boBrooks a gatelela gore sengwalo se na le moanegwa goba baanegwa bao ba nepišwago. Le ge mantšu a boBrooks a amogelwa, go na le kgakanego yeo e swanetšego go tlošwa ka gore ba bolela ba akaretša le mehutangwalo ya kanegelo bjalo ka padi. Ke ka baka leo ba bolelago ka moanegwa (“person”) goba baanegwa (“group of persons”). Tlhalošo ye e ka fa kgopolo ya gore kanegelongkopana go ka nepišwa moanegwa o tee goba gwa nepišwa ba go feta o tee.

Bothata bjoo bo tlo rarollwa ka go re mongwadi wa kanegelokopana o nepiša moanegwa o tee. Ke ka baka leo Serudu (1991:1) a rego:

Kanegelokopana ya mmakgonthe e na le moanegwathwadi o TEE fela.

Moanegwa yo o tlo tsepelelwa ka botlalo, le go tsenelela. Hendry (1991:107) le yena o tliša nepišo yeo ya tsenelelo ya moanegwa o tee wa kanegelokopana ka gore o re:

This would include an exploration of the character's deepest private feeling, and the point of the story could simply be the discovery of some unique, perhaps fascinating quality.

Ka ntle le Mathokga, go na le baanegwa ba babedi bao ba thušago go bopa ditiragalo mo kanegelongkopana ye, e lego moanegi (wa ditaba tša kanegelokopana ye) le mmagwe. Eupša ba phaelwa thoko ka gore ditaba tše di ba amago di bolelwa ka go di široga. Mohola wa bona ke go tšwetša moko wa ditaba pele. Bjale go tlo lekodišišwa ka mo Mathokga a swantšhwago ka gona.

Mongwadi o nepiša monna yo ka go lebelela dintlha tše mmalwa tša bophelo bja gagwe bjalo ka tsebo, bokgoni, mohola, lerato, botho, boroto, lešoko le bošoro. Moanegwathwadi wa kanegelokopana ga se motho fela. Ke motho yo bohlale, wa go ema ge a lebane le mathata a bophelo. Ke mohlodi wa tiro (“action”) ebile o a e bešeletša. O a emaema go tloša mapheko tseleng ya gagwe, ao a mo šitišago go phela. Ke ka baka leo Mathokga a phuruphušago dithokgwa, a nyaka meriana ya setšo. Tsebo ya gagwe ya meriana yeo e nabile.

O e bitša ka maina bjalo ka: “mokgaapula” le “mokatlampa”. Mathokga ke “ngaka” ka gore o tseba gore di šoma bjang le gore di alafa malwetši a mohuta mang: “morollwa” ke sehlare sa go alafa bolwetši bja makhura; “mokgapula” se alafa bolwetši bja selala; butšwana bjo bo dirilwego ka go šila legokolodi la go hwa, ke sehlare sa go fodiša ditsebe.

Mathokga ke “morutiši” yo borutho wa go se fele pelo. O utollela moanegi diphiri tša bophelo, e lego bongaka gammogo le boloi.

Ka tsela yeo o mo hlahlelela tsebo ye e akaretšago bohlae, go ba le šedi, le tlhompho ya tlhago. Se se bonwa kua lehwiting moo Mathokga a itlhometshego “sekolo” sa bongaka. Bafsa ba go swana le moanegi ba rutwa melemo ya setšo le tirišo ya yona, ya malwetši, ponagalo ya ona le ka mo a ka fodišwago ka gona. Bafsa ba ba thoma go lemoga mohola wa tlhago, gomme ba e hlompha. Ka go realo, Mathokga o tlemaganya batho la tlhago. Go Mathokga ga go selo se se hloko mo hola. Le matlapakgerere ke dihlae tša go alafa malwetši a mašoro. Ka tsela yeo Mathokga o tlemaganya mafase a mabedi, e lego la batho le la tlhago. Bobedi bja ona o a tseba tsebitsebi ka gore o thalaganya go ona bjalo ka hlapi ka meetseng.

A motho wa batho, lerato le leago! Mathokga ga a itire sehlakahlaka, a ikamologanya le setšhaba. O swantšhwa e le seka seo se emetšego tlemagano le tirišano gare ga batho. Ka go diriša Mathokga mongwadi o gatelela gore ga go na modiidi, goba mohlologadi. Lapa la gagwe ke “kereke” mo bana ba motse ga ešita le batswadi ba bona, ba rutwago bophelo le boitshwaro. Ka go realo, Mathokga ke “moruti” yo a tsošološago dimela tše di ponnegu, tša hloga lefsa. Le balwetši o ba kgemiša meriana ba fola.

Taba ye e tiišwa ke mosadi wa Mathokga ge e bolela ka ga motswadi yo ngwana wa gagwe a phološitšwego ka gore o re:

...ba be ba tlile go bega gore ngwana yola wa go bolawa ke seebane o napile a hlabologetšwe ge e sa le o mo nea molemo malobanyana mo. (Letl.97).

Mongwadi o swantšha Mathokga e le lephodisa ka gore o emetše go loka. O šoro ebile ke seganka le ge a le botho, a na le lerato, o a befelwa mabakeng a boima ao a ikhwetšago a le go ona. Ke lenaba la magwaragwara ao a tlaišago batho, kudu meketeng. Ga a thata go thula mošemane ka hlogo, a tšhela fase. Ka gona, Mathokga ke mohlolakhutšo.

Mongwadi o diriša Mathokga bjalo ka letšibogo go kgokagantšha mafase a mabedi, e lego (a) bophelo bja kgale le (b) bophelo bjo bofsa. Le ge a ithekgile ka meriana ya setšo, o lemoga gore maatla a yona a ka kaonafatšwa ge e ka tswakwa ka dihlare tša sebjalebja. Taba ye e tiišetšwa mohlang ntlo yeo a bolokelago mehutahuta ya dihlare tša gagwe ka gare, e lauma ka mollo. Ge mašaba a batho a rotha dikudumela, ba leka go tima mollo woo, yena o itshwere dinoka ka sefahlego se se edilego, ga a longwe ke nta. Ge a ntšha lentšu, o re:

Bjale ke tlo ba le se nka se dirago. Ke dutše ke hloka modiro ka gore batho ba be ba se sa nnea sebaka sa go ya nageng go nyaka tše mpsha. Ke tlo kgona le go hlakanya tše mpsha, ke bone gore tšona di dirang. (Letl:100).

Dihlare tše mpsha tšeo go bolelwago ka ga tšona, di emetše bophelo bjo bofsa. Le ge Mathokga e le mogologolo, o amogela sebjalebja.

Go lauma ga ngwako wa dihlarere ke seka sa bofelo bja bophelo bja kgale le go goroga ga bophelo bjo bofsa.

Ditaba tše di ka akaretšwa ka go re tlhalošo ye ya bophelo bja Mathokga, e bontšha gore o swantšhitšwe go tsenelela. Mongwadi o utolla bokantle le bokagare bja monna yo. Ke monna wa go loka, ebile ga se a loka ka gore o befelwa bjalo ka matlakadibe, monna o tshwa bobete. O fetoga le mabaka. Ka go realo, mongwadi ga a tsepelele kokwane e tee ya bophelo bja Mathokga. Ka tsela yeo ke moanegwaphethegi. Bjo ke bokgwari bja bongwadi bja dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo.

12.1.3 KAKARETŠO

Thulaganyo ya dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo e lekotšwe. Mabapi le thulano go gateletšwe gore le ge go thulanywa mahlakore a mabedi a a fapanego, ga go lehlakore le le nyatšwago. Go tšwetšwe pele go ahlaahla matseno a dikanegelokopana tšeo. Go lemogilwe gore tirišo ya tekolapejana e thuša go beakanya mogopolo wa mmadi gore a se tšhoge ge ditaba di tšea lehlakore leo le bego le sa letelwa. Yona thekniki yeo ya tekolapejana gammogo le ya tekolanthago, di bohlokwa ge dikanegelokopana di rungwa. Ge go hlalošwa tshwantšho ya baanegwa go gateletšwe gore go nepišwa moanegwa o tee. Yena moanegwa yoo o hlalošwa go tsenelela.

KGAOLO YA LESOMETHARO

13.1 DIKANEGELOKOPANA TŠA PHETHAGATŠAMAITEKELO: 3

13.1.1 MATSENO

Kgaolong ya bohloko le lesome go lekotšwe mongwalelo wa dikanegelokopana tša thuto le tša maitekelo. Bjale go yo tsinkelwa mongwalelo wa dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo. Go tlo lemogwa gore ke mongwalelo wa khuduego ye e nepagetšego bjalo ka wa dikanegelokopana tša Ramaila.

13.1.2 MONGWALELO

Ge go hlalošwa mongwalelo wa dikanegelokopana tšeo go yo tsinkelwa temana e tee go tsenelela. Yona temana yeo e tlo ngwathwa kanegelongkopana ya *Thapelo ya Pula* (1985) ya Nkadimeng. Tše pedi e tlo ba tša tlaleletšo. Temana ya mathomo ya go tlaleletša e tšwa kanegelongkopana ya *Nka se sa boeletša* (1985) ya Mpepele. Ya bobedi yona e hwanyolotšwe mo go *Dikolong tše di phagamego* (1960), ye e hlamilwego ke Dolamo.

Thapelo ya pula

Kgetho ya temana ye e hlohleleditšwe ke ge e le yeo e tlogago e lebane thwi le moko wa ditaba; e lebane le kokwane ya thulano, ka gona e utolla khuduego ye e swanetšego ya mongwadi.

Kgopolo ye e tlatšwa ke Brooks le Warren (1975: 14) ge ba re:

Style is the man. The man is the author.

Pele go tšweletšwa temana yeo, go latela kakaretšo ya yona.

Nageng ya Kgoši Seopela komelelo e tswikinya mogwane. Moruti Tema o kgobokanya batho go kgopela pula ka thapelo go Modimo. Go tlile mašabašaba a batho, go akaretšwa le magoši. Gare ga mašabašaba ao go bao ba dumelago Modimo le bao ba botilego badimo. Ka morago ga thapelo ye maatla ka Moruti Tema, pula e a na, naga ya aparelwa ke lethabo. Ba bangwe ba tumiša Modimo, mola ba bangwe ba leboga badimo.

Yona temana yeo e tlogo sekasekwa ke ye e latelago:

A tla a bothana mašabašaba! Gwa hlokwa le botsarametšo bja mare! Ee, ba be ba bothantšwe ke lentšu la monna yo mongwe wa seboni wa ga Tema ka letšatši la Laboraro la beke. Mokgalabje Tema o be a tsebja ka go ba moprofeta yoo a bego a kgona go bipollela batho diphiri tša bona tšeo a di boditšwego ke Modimo. Bjale ka ge batho gammogo le magoši ba sa fela ba holofela gore go na le badimo makgatheng a bona le Modimo, e re ge Mokgalabje Tema a re: “Modimo o re,” bona ba re: “Tema o re badimo ba re”. Gona mo o hwetše re šetše re gakanegile ka kudu ka go se tsebe gore naa yeo e lego nnete ke efe. (Letl.117).

Mongwalelo wa temana ye o tšweletšwa ke thulaganyo ya yona. Moko wa ditaba ke go nyalantšha Sekriste (Modimo) le setšo (badimo). Mongwadi o hlaloša gore Sekriste se lokile fela ga a nyatše badimo. O beakantšha ditaba go nepagatša taba yeo, gomme ka polelo o utolla maikutlo a gagwe. Ke khuduego ya tlhompho. Bjale go yo lebeledišišwa khuduego ya mongwadi ka temana yeo.

Mongwadi o thoma ka lefoko la maatla: “A tla a bothana mašabašaba!” Mogopolo wa mmadi o tanywa ke ka mo mantšu a latelantšwego ka gona, ka mokgwa wo o sa tlwaelwago. Tatelano ye e tlwaelegilego ya mantšu e tšea sebopego se: **Sediri + tiro + sedirwa**. “Mašabašaba” ke sediri eupša lentšu leo le tlile mafelelong a lefoko.

Ka lebaka leo “mašabašaba” e thoma go ba se sengwe ka gore ga se se se tlwaetšwego. Go gatelelwa mašabašaba go laetša bontši bja batho. Poeletšo ya “mašabašaba” ga e laetše bontši fela, eupša e gatelela bogolo le go fapafapana ga batho bao. Tirišo ya lekgokedi “A” (“A tla”) e lebane le “mašabašaba”, gomme e gatelela mašabašaba ao. Ka ge lentšu le “tla” e le lethuši le le thušago lediri go phethagatša modiro, gona le gatelela tiro yeo, e lego go “bothana”.

Mongwadi o tlabegile ka gore o diriša **lenalana** (“apostrophe”) (!) ka morago ga “mašabašaba”. Lenalana ke setlabelo sa polelo, eupša sa moswananoši ka gore ga se dirišwe bjalo ka ditlabelo tše dingwe. Preminger le ba bangwe (1986: 14) ba re ke:

A device which consists in addressing a dead or absent person, an animal, a thing, or an abstract quality or idea as if it were alive, present, and capable of understanding.

Mo go bolelwa gore le dirišwa ge mongwadi a nyaka go fa batho polelo goba go lebiša molaetša selong. Yena yo Preminger (1986: 14) gammogo le Wales (1995: 32) ba bolela ka tlhologo ya thekniki yeo. Ba re tlhologong e be e dirišwa ge mongwadi a dio re ka ponyo ya leihlo, a fularela batheeletši goba babadi, a bolela le ba bangwe (goba selo se sengwe se šele) ba šele. Ka gona, go ka thwe lenalana ke thekniki yeo e bonalago ge mongwadi a tlogela babadi metsotsonyana, a bolela le batho (goba dilo) bao ba sa amegago sengwalong seo.

Mo temaneng ye thekniki ye ga se ya dirišwa go ya ka tlhalošo yeo ka gore mongwadi o bolela le babadi. Ga a kgolwe seo a se bonago. Kgobokano ye kaaka ya “mašabašaba” e mo tlabile le go mo tšhoša. Go laetša tlabego yeo, o diriša thekniki ya lenalana. Ka tsela yeo Wales (1995: 32) o iteile kgomo lenaka ge a hlaloša mošomo wa lenala ka go re:

Apostrophe is typically exclamation and emotive.

Kgopolo yeo: “ A tla a bothana mašabašaba!” e tlaleletša le go tiišwa ka: “Gwa hloka le botsarametšo bja mare”. E gatelela bontši bja “mašabašaba” go laetša gore batho bao ba gatagane godimo. Kgopolo ye e gatelelwa ke tirišo ya lenalana ka morago ga mare. Mo go dirišitšwe **pheteletšo** ka gore mare ke seela se se ka se hlokego lefelo la go tshwelwa gona. Mašabašaba ao a bofagane, gomme a itirile nkgotho. Ke ka baka leo go hlokegago le botshwelo bja mare. Pheteletšo yeo (go hlokega ga botshwelo bja mare) e gatelelwa ka letlema “le”. Le ge mašabašaba ao a thibile gohle, mongwadi ga a šišimišege goba go tenega. O a a hlompha ka gore o re go hlokega “botsarametšo” bja mare, e sego “botshwelo”. Go tshwa mare go šupa go šišingwa ka gore o hloile seo se dirago gore o tshwe mare ao.

Mongwadi o be a tlabegile, bjale o re “Ee”. O fetola tlabego ya gagwe ka go diriša **lelahlelwa** la go dumela. Ka go realo, o bolaya tlabego yela ya gagwe. Bjale go a tsebega gore ba bothaganetše eng. Se se sa tlabago ke gore ba bothaganetše “lentšu”, e sego motho (Moruti Tema). Lentšu leo le emetše Bibeletse. Ka gona, mongwadi o dirišitše **kemedi**. Nokaneng (1997:214) ge a hlaloša lereo leo o re:

Kemedi ke sekapolelo se se kayago selo ka se sengwe,
ke gore, motho o diriša leina la selo se sengwe
boemong bja leina la se sengwe seo se sepelelanago
naso.

Polelo yeo e šupa gore sekapolelo se se dirišwa ge karolo ya selo e emela selo ka botlotla. Ka go realo, mmadi o kgona go kwešiša selo se sengwe ge go bolelwa ka karolo yeo.

Mo temaneng ye mongwadi o dirišitše kemedi ka gore go bonala tswalano gare ga “lentšu” leo le se sengwe, e lego Sekriste. Ka go diriša “lentšu” bogolo bja Sekriste bo a phagamišwa.

Monna yo a bothagantšhitšego mašabašaba ga a tsebje (ga se moagi wa motse woo) ka gore ke “monna yo mongwe”. Eupša monna yo ga se motho fela ka gobane go thwe ke “seboni”. O na le mošomo.

Nako ye ka moka, monna yo, o be a sa tsebje ka leina. Bjale ke gona a hlalošwago gore ke monna “wa ga Tema”. Kgetho ya **leina** le e lebane le moko wa ditaba. Leina le le tšwa go lediri “lema” gomme ka lona monna yo o bapetšwa le molemi. O emaemela setšhaba sa gabo, go akaretšwa le magoši. Mongwadi wa sekgwari o kgetha “letšatši la Laboraro” e le leo ka lona Tema a phethago mošomo wo o amago setšhaba ka lona.

Ga se Labobedi goba Labone goba letšatši le lengwe. Laboraro ke letšatši la go hlomphega ka gore “**palo ya boraro**” e bohlokwa go ya ka Sekriste. Go tiiša taba ye, Jesu Kriste o belegwe ka Laboraro, Modimo O iponagatša ka Boraro bjo Bokgethwa (“Holy Trinity”), gape Bibe e bolela ka Modimo wa batho ba bararo, e lego Abraham, Isaka le Jakobo.

Batho ba re Tema ke “Moprofeta”. Mo go dirišitšwe **pheteletšo** ka gore bokgoni bja monna yo bo tshedišwa mellwane. Ka tsela yeo bohlokwa bja Tema bo a gatelelwa fela pheteletšo yeo e tšwa go batho, e sego go mongwadi. E thuša go laetša tlhompho ya batho go Tema le go godiša Sekriste. Yena “moprofeta” yo o kgona go “bipollela” batho diphiri. Lentšu leo “bipollela” le tlaleletša tlhalošo ya batho ka mo ba tsebago Tema ka gona. Ke pheteletšo ya go gatelela bohlokwa bja modiro wa “moprofeta” yoo. Bohlokwa bja Tema bo sa bonala ka tirišo ya “batho gammogo le magoši”. Le **tatelano** yeo: batho (pele) – magoši (morago) ke taba ye bohlokwa, ka gobane ka bogolo le bohlokwa magoši a feta batho. Go dirišitšwe “batho” gwa gatelelwa ka “magoši” go laetša gore mošomo wa Tema ke makhura a marega. Ka go realo, mongwadi o phagamiša Sekriste.

Go laetša go hloka maemo ga batho mongwadi o re “ba sa fela”. Le “fela” yeo e laetša se se sa tšwelago pele; se se kgotlelelago go direga. Lefokwana le le bolela gore batho ba amogela badimo, “fela” e laetša kamogelo yeo. Go ya ka thutapolelo “sa” e šoma bjalo ka lebopi la go laetša gore modiro o tšwela pele. Mo le laetša phegelelo ya batho, ya go ithekga ka badimo le ge ba dumela go Sekriste. Ka gona, le gatelela “fela”. Go tiiša go hloka maemo ga batho, mongwadi o diriša **phapantšho**. O fapanya “Modimo” le “badimo”.

Mo mehlaleng ye e latelago mokgwa wa go laodiša ditaba o a fetoga ka gore go fihla bjale, go be go bolela batho ka ga Tema. Bjale go tloga mo go bolela mongwadi ka boyena. O re: “Go tloga moo o hwetše re šetše re gakanegile ka kudu ka go se tsebe gore naa yeo e lego nnete ke efe”. Mo go foka moya wa kgakanego. **Lekgokasediri** la motho, e lego “o” le emetše setšhaba. Lekgokedi “re” le gatelela “o” ka bontši. Lona le tiiša gore setšhaba ka moka, go sa hlaolwe, go akaretša le yena mongwadi le bao ba hlokago maemo, ba kgakanegong.

Moya woo wa kgakanego o sa tiišetšwa ka “hwetše”, “šetše” le “kudu”. Mongwadi ga a nyenyefatše ye nngwe ya dikokwane tšeo, Modimo le badimo. **Lebotšiši** “naa” le gatelela gore mongwadi ga a di nyatše, bobedi bja tšona di lokile. Ke ka baka leo khuduego e le ya tlhomphe, ya go hloka nnete.

Go ka akaretšwa ka gore pheteletšo ke thekniki ye bohlokwa yeo ka yona mongwadi a kgonago go utolla maikutlo a gagwe. Ka yona mmadi o lemoga khuduego ya mongwadi. Bohlokwa bja Tema gammogo le bja Sekriste bo utolotšwe ka medu. Ka kgetho ye e nepagetšego ya mantšu mongwadi o atlegile go hlaola mongwalelo wo o lebanego le moko wa ditaba.

Nka se sa boeletša

Moko wa ditaba wa kanegelokopana ye o lebane le go kgethela bafsa balekani. Mabaka a fetogile. Basadi ba swanetše go hlompšha.

Ditaba tša kanegelokopana yeo di ka mokgwa wo o latelago.

Pherefere ke monna yo mošoro, yo a sa dumelelego seo a se bitšago boithatelo ka lapeng. Mosadi wa gagwe o phedišwa ka lepara. Monna yo o šetše a lemogile gore morwedi wa gagwe, Moditi, o tšwele mahlalagading. Ka gona, dikgomo di šetše di tsena ka kgoro. Pherefere o thoma go tšwa lesolo la go diša Moditi gore a se sepele le masogana. Ge a šetše a mo topile nta thekeng gore o ratana le lesogana tsoko, bošego o phekgana mojakong wa ngwako woo Moditi a robalago go wona. Bošegogare ge a ile ka boroko, morwediagwe o tsentšha lesogana leo gona moo mojako. Ge Moditi a ipala bosadi, gomme mmagwe a mmošiša gore morwalo ke wa mang, o šupa tatagwe ka monwana. Ditaba di napile di mo tateditše. Ke mo Pherefere a lemogago botlatla bja gagwe, a ititia sefega gore a ka se sa boeletša.

Temana yeo ke ye e latelago.

Pherefere o rile a sa phura maswikana bjalo, Moditi a re phuu...! ka sefero. O rile pele a ka dula fase a amogelwa a ba a lotšhišwa ka mahlapa ao a bego a phula pelo marobana. MmaKgaugelo o ile a elelwa gore o be a omanyetšwa eng. O rile ge a re o e swara ka bogaleng go phetha lela le rego mmagongwana o swara thipa ka bogaleng, ya mo sega ya ba ya mo ripa monwana a šala a hloname. Moditi ka lebaka la botho bja gagwe o ile a ngotla molongwana wa gagwe wo moso, a mo fularela. Gona fao Pherefere a šala nke ke pula e ena ka sefako a bile a hlafile moo nkego o nwele moro wa moreselewe. MmaKgaugelo le morwedi ba ile ba tsena ngwakong moo nkego ba tšhaba nkwe yeo e amogilwego ngwana wa leitšibolo. (Letl. 77).

Mongwalelo wa Mpepele ke wa pefelo le kgegeo ka gore polelo e lebane le pefelo. Kgegeo ya gagwe e fapana le ya Nkadimeng ka gobane ke ya go goboša baanegwa. Yona kgegeo ye ke yona ye e nepagatšago khuduego ya mongwadi ka gore go bolelwa ka ditaba tša go leša hlong. Mo ditemaneng tše di latelago go tlo lekodišišwa ka mo polelo e šomišwago ka gona go utolla khuduego yeo.

Mongwadi o kopanya babadi le monna yo bogale, gomme o mmitša “Pherefere”. Mo go dirišitšwe **pheteletšo** ka gore o bapetšwa le pherefere, e lego lerojana la go baba leo le šašetšwago ka nameng. Bogale bja pherefere ge e ka kgotholelwa ka nameng, bo nametša tonki thaba ka lebelo. Bogale le bošoro bja “Pherefere” di a gatelelwa ka gore o swana le lerojana leo. Pheteletšo yeo e tšwela pele ge go thwe a sa “phura maswikana”. “Go phura maswikana” ke seka, se šupa go naganišiša, o tshwenyegile. Ke pheteletšo ka gore mogopolo wa monna yo, o ka fase ga madiba a go boifiša ge a leka go rarolla mathata a lapa.

Mongwadi o hlaloša go goroga ga Moditi ka lapeng, ka go re, “ge a re phuu...!” ka sefero. “Phuu” ke **leekiši**. Serudu (1990: 15) o re:

Leekiši ke mohutangwalo wo o nago le kelo ya godimo ya maikutlo. Maatlakgogedi a leekiši a letše mo nepong ya lona ya go ekiša kgopolo yeo e le emelago.

Serudu o gatelela gore mošomo wa leekiši ke go tšweletša maikutlo. Moditi ga a “tsene” goba a “tšwelela” ka sefero, eupša o re “phuu” ka sefero.

“Phuu” e dirišitšwe ka mokgwa wa pheteletšo ka gore e laetša pefelo ya Moditi. Pefelo yeo o e hlaloša tše e kego o a bapala. Ke ka baka leo Serudu (1989: 96) ge a hlaloša tirišo ya leekiši, a rego:

Leekiši le a hlaloša, gomme le tšweletša taba ka mokgwa wa terama.

Pefelo yeo e feteletšwa le go gatelelwa ka tirišo ya **tlogelo** (“elipsis”), ka morago ga “phuu” (Phuu...!) Moditi o bothateng le tlalelong ye kgolo ka baka la go tlaišwa ke tatagwe. Mongwadi o šitwa go tšweletša tlalelo yeo ka mantšu. O šomiša dikhutlo tše tharo tša tlogelo le tlabego. Ge a hlaloša seo tlogelo e lego sona Wales (1995: 32) o re:

A rhetorical term for a sudden breaking off an utterance before it is completed, usually in moments of emotion.

Seo se gatelelwago mo ke kgaotšo ya kelelo ya kgopolo yeo e hlolwago ke tlalelo ye motho a ikhwetšago a le ka gare ga yona. Mohola wa tlogelo mo go “phuu...!” ke go tanya mmadi ka nepo ya go gogela mogopolo wa gagwe tlalelong ya Moditi. Ka go realo, pefelo ya Moditi e a tiišetšwa. Mmadi o gapeletšwa go nyaka seo se tlogetšwego. Setu seo se hlolwago ke tlogelo, se tiiša gore bjale ditaba di befile.

Ka mo lapeng Moditi o “amogelwa a ba a lotšhišwa ka mahlapa”. Mo go dirišitšwe **pheteletšo**, go feteletšwa pefelo ya Pherefere. Mahlapa ao a “phula pelo maroba”. “Go phula pelo maroba” ke seka seo se šupago go kweša bohloko. Bohloko bja mahlapa a Pherefere, bo nametšwa thaba. Ka go realo, pefelo ya gagwe e a tiišetšwa.

Ge go thwe “o e swara ka bogaleng”, go dirišitšwe **tlogelo** ka gore “e” e emetše se sengwe seo se tlogetšwego, e lego thipa. Ka go dira bjalo go gatelelwa bogale bja thipa yeo. Bogale bjoo bo feteletšago bošoro bja thipa, bo gatelelwa ke “ya mo ripa monwana a šala a hloname”. “Ripa” le “hloname” di gatelela pefelo le sehlogo sa Pherefere.

Mongwadi o thulantšha botse (“botho”) le bobe (“moso”) go godiša pefelo ya Pherefere. Ke botse bja Moditi le bobe bja Pherefere. Mo go šomišitšwe **oksimorone**. Serudu (1989:36) o hlaloša oksimorone ka go re:

Ke sekapolelo seo go sona go kopantšhwago tše di sa nyalelanego le tše di bonalago di ganetšana. E tswalane kudu le kganetši le kgakantšhano.

Polelo ye e bontšha gore oksimorone ke sekapolelo seo ka sona ditlhalošo tše pedi tše di sa nyalelanego, di fapantšhwago.

Ka go fapantšha Moditi le Pherefere, mokgalabje yoo o a gegewa ka gore morwediagwe ga a mo hlomphe.

Pherefere o re go befelwa a “šala nke ke pula e ena ka sefako”. “Pula” le “sefako” di kgwahliša pefelo ya monna yo. Ka baka leo o bile o “hlafile”.

Ka “hlafile”, Pherefere o bapetšwa le mpšanyana yeo boya bja yona bo hlakahlakanego. Tlhakahlakano yeo e feteletša pefelo ya Pherefere. Ke gore, ga a sa kgona go laola pefelo yeo.

Go ka akaretšwa ka gore mo temaneng ye thekniki ye e dirišwago kgafetšakgafetša ke pheteletšo.

Mantšu a kgethilwe le go šomišwa ka bokgwari go nepagatša thekniki yeo. Ka lebaka leo pheteletšo yeo e thuša go lebanya maikutlo a mongwadi le mongwalelo wa gagwe.

Dikolong tše di phagamego (Letl.24)

Pele go tsinkelwa mongwalo wa temana go tšwa kanegelongkopana ye, go tlo hlokomedišišwa ka boripana thulaganyo ya kanegelongkopana ka boyona ka gore wona mongwalelo woo, o laolwa ke thulaganyo.

Moko wa ditaba tša kanegelokopana ye e latelago ka fase, ke wa go re motho ga a tsebe bophelo bja motho yo mongwe go tsenelela ka gobane le yena ga a itsebe ka mo a naganago ka gona. Motho ke bodiba, bofihlo bja gagwe ga bo fihlelelwe. Le ge kanegelokopana ye e theilwe godimo ga lerato, ke lerato le le lebanego le monagano wa motho go feta pelo. Lona ke lerato le le tiilego eupša polelo yeo e hlalošago lerato leo, ga e dire mmadi go le hlohleletša. Mongwadi ga a tsena mo leratong leo. Ka gona, le fetoga lerato leo e sego la therešo.

Mosa le Kgakeng ba thoma go ratana ka lerato le le fišago. Lerato la mohuta wo le re baratani ba tsebana ka mo yo mongwe le yo mongwe a itsebago ka gona. Ge ba kgaogana ga ba tsebe mo yo mongwe le yo mongwe a yago gona. Ke ka baka leo mmadi a thomago go makala ge lengwalo leo Kgakeng a le ngwaletšego Mosa le boela morago le re: “Unknown”. Yona “unknown” yeo e bohlokwa ka gore e hlolela mmadi tlabego, a ipotšiša gore na taba ye e a kgonagala. Se se tiiša gore baratani bao ba be ba sa tsebane ka mo motho a rego o itseba ka gona. Ntlha ye e tšwetša pele moko wa ditaba. Mongwalelo woo o swanetšego ditaba tše ke wa pheteletšo.

Temana yeo e a latela:

Kgakeng a iketlela koša yeo go fihlela mafelelong a yona. Morutišigadi yola ge a ekwa melodi ya koša yeo, a ba a kwa a kukegela godimo, gomme letswalo la gagwe le garoga. Fao a kwa boloi bja lerato bo tšhabeša pelong, bo ela bjalo ka nokana ye e sa pšhego, gomme a itshwara sefega ka seatla. Yena o be a tantšwe ke botse bja Kgakeng. (Letl. 26).

Mmadi o hlakana le mosadi yo a fahlogelago lerato. Mongwadi o re ge a “ekwa molodi”. Mo koša e bapetšwa le “molodi” go tiiša bose bja yona le go feteletša maatla a yona pelong ya morutišigadi yoo. Ka ge koša ye e mo tsene pelong, e godiša lerato la gagwe go Kgakeng. **Pheteletšo** e gatelelwa ka poeletšo ya “ a ba a ‘kwa’”. Mo a dutšego gona molodi wola wo mobosana o a boaboa. Ga a sa kgona go itaola ka gore mongwadi o re a “kukegela godimo”. Lethabo le dira gore morutišigadi a fofele godimo. Mo go šupša moya wo maatla wa lerato wo o utlautlelago mosadi yo kua le kua. Ke lerato le le feteleditšwego.

Lerato leo le na le maatla, gomme a a feteletšwa. Mongwadi o re: “letswalo la gagwe le garoga”. Ge motho a garoga letswalo, o a fetoga ka ponyo ya leihlo, e ka ba ka lethabo goba tlabego. Morutišigadi yoo ga a kgolwe seo a se bonago ebile a se kwago. O se kwa le go se bona la mathomo. Lerato le le a feteletšwa ka gore le ka se garole letswalo la motho. Ka go realo, lerato leo le a tiišetšwa.

Mmadi o gakgamatšwa ke maatla a lerato leo ge mongwadi a re, “a kwa boloi bja lerato bo tšhabeša pelong”. **Poeletšo** ya “a kwa “ e tiiša gore lerato leo le a bitša, le bitša morutišigadi, gomme go pala go ikgaogantšha

le lona ka ge le dula le kokota pelong, le sa kgaotše. Lerato leo le a gakantšha ebile le bapala diketo ka morutišigadi yoo. Se se bonala ka tirišo ya “boloi”.

Le bapetšwa le moloi ka ge le na le mathaitshai a go laola mosadi yoo ka baka la tirišo ya “go tšhabeša pelo”. Mmolelwana wo ke seka seo se šupago go boifiša kudukudu. Pelo ke mothopo wa bophelo. Ge pelo e šalela e tšhoga ke gore e aparetšwe ke kgudi ya poifo. Morutiši yoo yena ga se a aparelwa ke kgudi ya letšhogo, eupša ke ya lerato. Ke pheteletšo ya lerato leo.

Go laetša gore lerato leo ga le na mollwane, mongwadi o re: “bo ela bjalo ka nokana ye e sa pšhego”. Go dirišitšwe tshwantšhanyo ka gore lerato leo le bapetšwa le noka. Lerato leo le na le mošomo ka gobane le nošetša morutišigadi yo, moya wa gagwe (wo mohlomongwe o bego o ponne ka go hloka borutho bja lerato), wa hloga ka bofsa. Lerato leo ga le fele ka gore ke nokana “ye e sa pšhego”. Bogolo, maatla le mošomo wa lerato leo di a feteletšwa. Se se makatšago ke gore lerato leo ke “nokana”, e sego noka. Mongwadi ga a le nyenyefatše eupša o a le reteletša. Lerato leo le ikgoretše madulo pelong ya morutišigadi, ebile le metše. O tsene ka molabeng wa lona ka gore o “tantšwe” ke botse bja Kgakeng. Mosa o bapetšwa le phuti yeo e wetšego melabeng ya motsomi. Ka lebaka leo lerato la gagwe le pharišitšwe dithaba.

Go ka rungwa ka gore mongwadi o dirišitše pheteletšo go hlaloša maatla a lerato la Kgakeng, le ka mo le gapilego pelo ya Mosa ka gona. Tirišo yeo e gatelela gore lerato la baratani bao ke la bofora. Ka go realo, mongwalelo o kwana le moko wa ditaba ka ge ba ile ba timelelana.

13.1.3 KAKARETŠO

Tshekatsheko ya ditemana tše e bontšha gore mongwalelo wa tšona o sepelelana le ditaba tšeo di laodišwago. Yona kwano yeo gare ga mongwalelo le moko wa ditaba, e hlolwa ke kgetho ye e nepagetšego ya diphapantšho tša wona mongwalelo woo. Thekniki ye e šomišwago kudu go utolla diphapantšho tšeo ke pheteletšo. Ke ka baka leo khuduego ya mongwadi e le ye e swanetšego.

KGAOLO YA LESOMENNE

14.1 THUMO

Kgaolo ye e lebane le thumo ya nyakišišo ye, yeo e rungwago ka tekodišišo ya ditaba go ya ka dikgaolo. Go tlo tlaleletšwa ka go tsinkelwa khuetšo ya Ramaila bangwading ba ba latetšego. Diferō tša nyakišišo ye di tlo tswalelwa ka go gatelela dikokwane tša kanegelokopana.

14.1.1 KGAOLO YAPELE

Diferō tša lengwalophatišišo le di butšwe ka go tšopola le go tsinkela mantšu a yo mongwe wa banyakišiši ba dingwalo tša Sepedi, e lego, Groenewald, ge a bolela gore Nkadimeng le Mpepele ba kgathile tema ye bohlokwa go phagamiša maemo a kanegelokopana. Ntlha ye e napile ya tiiša gore ge go lekodišišwa kanegelokopana, go swanetše le go hlokomedišiša ka mo e gotšego ka gona go fihla gona moo maemong ao a phagamego.

Gore nyakišišo ye e tle e sepele ka thelelo, go hlalošitšwe seo kanegelokopana e lego sona. Go gateletšwe gore e fapana le mehutakanegelo ye mengwe bjalo ka taodišo le padinyana ka gore e laolwa ke melawalawana ye e itšego. Nepišo e tšerwe go ba kokwane ye bohlokwa ya kanegelokopana.

Go napilwe gwa farologantšhwa kanegelokopana le mehutakanegelo yeo, e lego taodišo, sekhetšhe, anakthote le padinyana.

Gona moo kgaolong ya pele, go lekodišitšwe mekgwa ye meraro ya go nyakišiša e lego (a) wa go bapetša, (b) wa go hlaloša le (c) wa go hlatholla. Ge go bolelwa ka ga go bapetša go phethilwe ka go re lereo leo le ama dingwalo tša bangwadi ba ba fapafapanego ba mohutangwalo wo o itšego. Mabapi le go hlaloša le go hlatholla, go lemogilwe gore mareo a a ka hlolela mmadi kgakanego ka gore a kwala e ke a bolela selo se tee mola a fapana. Ge a fapantšhwa go phethilwe ka go re go hlaloša ke go bolela diphapantšho tša selo (sengwalo) anthe go hlatholla ke ge diphapantšho tšeo di fiwa mešomo.

Go tšwetšwe pele go tsinkela taetšonyakišišo ye e latetšwego mo nyakišišong ye, e lego ya naratholotši. Yona e ama tshekatsheko ya sebopego sa sengwalo ge se e na le dikarolo tše tharo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Ntlha ye bohlokwa ye e gateletšwego ke gore ge go lekodišišwa dikanegelokopana, šedi e ka se bewe go mongwadi, eupša go sengwalo sa gagwe. Difero tša kgaolo ye di tswaletšwe ka tlhalošo ya dikgopolo, e lego ona matlalo ao a mararo a sengwalo.

14.1.2 KGAOLO YA BOBEDI

Kgaolong ya bobedi go šoganwe le tekodišišo ya histori ya dikanegelokopana tša Sepedi. Yona e thomilwe ka ngwaga wa 1951 ge puku ya mathomo, e lego *Molomatsebe* ya Ramaila, e tšwelela. Tekodišišo yeo e gagabile go tloga ka wona ngwaga woo go fihla ka wa 1999. Se se lemogilwego ke gore lelemeng la Sepedi kanegelokopana e gorogile ka morago ga lebaka le letelele ge e bapetšwa le mehutangwalo ye mengwe. Difero tša dingwalo tša selehono di butšwe ke padi le theto ka ngwaga wa 1935. Papadi ya mathomo, e lego *Maaberone*, ya G.H. Franz, e gatišitšwe ka ngwaga wa 1940. Se se laetša gore le ge kanegelokopana e le mohutangwalo wa kgale, mo Sepeding e sa nkgamekgatho.

Ge go lekodišišwa histori yeo go lebeletšwe diteng ka ge nepokgolo e se go sekaseka dikanegelokopana tšeo. Go lemogilwe gore bangwadi ba diriša direrwa tša go swana. Mokgwa wa go kgetha diteng, o a swana, ga o laetše go gola ge dikanegelokopana di tšwela pele.

14.1.3 KGAOLO YA BORARO

Mo kgaolong ya boraro go hlophilwe dikanegelokopana tša Sepedi ka dikgoro tše tharo. Pele bothata bjo bo rarollwa, go nyakurollotšwe ka mo dingwalo tša mafase a mangwe bjalo ka tša Maamerika le tša Maisimane, di beakantšhitšwego ka gona. Go lemogilwe gore dingwalo tša Maisimane di

hlopšha go ya ka kgoši ye e bušago lebakeng lona leo dingwalo tše di itšego di tšwelelago ka lona. Mabakeng a mangwe dingwalo tše di ka hlopšha ka fase ga mongwadi yo a kgathilego tema ye bohlokwa le go ba le khuetšo ye kgolo. Dikokwane tše di šomišitšwego go hlopha dingwalo tše ke tša dipolitiki, leago, setšo le histori.

Tlhopho ya dingwalo tša Maamerika yona e laolwa ke ditiragalo tše bohlokwa tša naga ye. Tšona ditiragalo tše ke dintwa tše di hlabanwego lefaseng leo bjalo ka Ntwa ya Tokologo (1975), Ntwa ya bana ba Thari (1861), Ntwa ya pele ya lefase (1914) le Ntwa ya Bobedi ya Lefase (1939). Go dirišitšwe dikokwane tše di šomišitšwego ke borateori ba dingwalo tša Maisimane, e lego histori, dipolitiki, le leago go beakanya dingwalo tše.

Ge go hlopšha dingwalo tša Sepedi go šomišitšwe mengwaga. Sehlopha se sengwe le se sengwe sa dingwalo se bopilwe ka mengwaga ye senyane. Ka go realo tlhopho yeo bjalo ka ya dingwalo tša Maisimane le Maamerika, e na le mellwane ye e laolwago ke mengwaga. Seo se utolotšwego ke gore šedi e beilwe kudu godimo ga mongwadi go feta sengwalo sa gagwe ge dingwalo tše di hlopšha.

Nyakišišong ye dikanegelokopana tša Sepedi di hlophilwe ka dikgoro tše tharo, e lego tša **thuto**, tša **maitekelo** le tša **phethagatšamaitekelo**. Mongwadi ga a bohlokwa tlhophong yeo ka gore go hlopšha sengwalo sa gagwe, e sego yena mongwadi. Ke ka baka leo go hlokometšwego sebopego sa sengwalo ge dikanegelokopana tše di hlopšha.

14.1.4 KGAOLO YA BONE

Mo kgaolong ya bone go adilwe mehuta ya dikanegelokopana. Mohuta wa mathomo wo o gatišitšwego ke kanegelokopanathuto/boitshwaro, ye e bonagetšego ka dipuku tše di tsebjago ka la *Molomatsebe* le *Taukobong*. Bontši bja dikanegelokopana tše di latetšego e sa le tša thuto ka gore di a kgala ebile di a eletša. Thuto ya tšona e fapana le ya tša Ramaila ka gore yona ga se senepišwa sa sengwalo. Ke ka moo di sa bitšwago dikanegelokopanathuto/boitshwaro.

Sepeding ga go na mehlala ye e kgotsofatsšago ya kanegelokopantarato. Le ge peakanyo ya dikanegelokopana ya Groenewald (1993,19-65) e akaretša kanegelokopantarato, ga se a tiiša ka mehlala ya mohuta woo wa kanegelokopana. Seo a se kgonnogo ke go šitlela ka mehlala ya dipadirato. Go rarolla bothata bjoo go ka thwe dingwalong tša Sepedi lerato le dirišwa bjalo ka thekniki go nepiša ntlha ye e itšego ya bophelo. Ga go kanegelokopana ye e utollago komatona ya lerato bjalo ka dingwalo tša Seisimane le Seafrikaanse.

Dikanegelokopana tša saekholotši le tša kgegeo di balwa ka menwana dingwalong tša Sepedi. Mehuta ye ya dikanegelokopana ga se e tlwaelwe mo Sepeding. Bangwadi ba ba hiamilego kanegelokopanakgegeo ke Mpepele le Nkadimeng. Dikanegelokopana tšeo ke *Nka se sa boeletša* le *Nna nka seje dipute*. Mehlala ya dikanegelokopana tša saekholotši ke *Go tseba mang?* ya Ramokgopa le *Rakgolo Selepe* ya Bopape. Go rotoga ga

Lebopa go phagamišitše maemo a kanegelokopana ya botseka maemong a godimo. Dikanegelokopana tše di tsebjago ka *Bomahlwaadibona le Ntio ya monna yo mongwe* ke mehlala ye e kgodišago ya mohuta wo wa kanegelokopana. Le ge Ramaila e le mongwadi wa mathomo wa go hlama kanegelokopanatseka, dikanegelokopana tše bjalo ka *Swarang mong wa kuane ye le Moloji ga a na mmala*, ke dikanegelokopanathuto ka gore o di ruma ka thuto.

14.1.5 KGAOLO YA BOHLANO

Nyakišišo e tšwetše pele mo kgaolong ya bohlano ka go tsinkela diteng tša dikanegelokopana tša thuto. Tšona di ama dipolitiki, setšo, Sekriste le sebjalebja. Di lebane le thuto ka ge di dirišwa go kgala le go lemoša batho. Yona thuto yeo ke thutoboitshwaro ka gore ka yona mongwadi o rata go bušetša batho mekgweng ya setho.

Dipolitiki tša Ramaila ga se tša go hlohleletša batho go lwantšha boetapele goba go thulanya merafe ya Afrika-Borwa. Ga a bolele ka ga karogano gare ga merafe ya Babaso ba Afrika-Borwa goba kgethologanyo gare ga Babaso le Babašweu. Dikanegelokopana tše di theilwe godimo ga dipolitiki go gatelela phedišano gare ga ditšhaba ka moka tša Afrika-Borwa.

Ge diteng tše di hlokomedišišwa go lemogwa gore Ramaila o nyatša batho bao ba sa dirišego setšo ka mokgwa wa tshwanelo. Ntlha ye e bonala ge go bolelwa ka ngaka ya dikgagara. E tšwelela bathong e le phiri yeo e aperego

letlalo la nku. Mo e fetilego batho ba šala ba šipha ka megokgo, yona e tsatsanka ka mohlape wa dihuswana tšeo e di bunnego ka go ba latswa ka leleme. Ka go realo, mongwadi o bona ngaka ya setšo e hlolela batho masetlapelo ka go se botege. Bokriste bjo Ramaila a bolelago ka bjona bo na le mediro ye mebedi, e lego (a) go sokolla batho le (b) go fediša ditumelo le ditlwaelo tša setšo tšeo di hlolelago batho masetlapelo. Go fa mohlala, o fahlolla batho bao ba dumelago gore ba ka itšhireletša ka go dula ba phathakgile dipheko, gore ba se ke ba loiwa. O gatelela gore seatla sa Modimo sa tšhireletšo se dula se phaphametše ka godimo ga motho yo mongwe le yo mongwe. Ka go dumela go Yena, motho o a šireletšega.

Sebjalebjae sa Ramaila se lebane le bophelo bja bafsa. Dipolelo tša sona di a galaka ka gore bafsa ba itirela boithatelo. Ka go realo, ba itlholela mathata, ebile ba hlolela batho masetlapelo. Ba a bolaya le go hula batho. Ka lehlakoreng le lengwe ba a swarwa, gomme ba otlwa. Ka tsela yeo, sebjalebjae se se swantšhwago mo dikanegelongkopana tše ke sa go nyatša le go goboša batho.

4.1.6 KGAOLO YA BOSELELA

Mo kgaolong ya boselela go hlalošitšwe thulaganyo ya dikanegelokopana tša thuto. Yona e lebane le tharagano ya ditaba, thulano, go thoma le go ruma ditaba, le tshwantšho ya baanegwa. Ntlha ye bohlokwa ye e utolotšwego ke gore ge go rulaganywa ditaba mongwadi o a di hlakahlakanya. Se se lemogilwe ge go tsinkelwa dikanegelokopana tša *Tšhelete ya Sepoko le Moloji ga a na mmala*. Tirišo ya thekniki ye e hlola maatlakgogedi le go tšwetša pele moko wa ditaba.

Ramaila ke sethakga tshwantšhong ya baanegwa. Bona baanegwa bao ba a kgodiša ka gore ditiro tša bona ke tša batho ba go phela. Lebaka ke gore mongwadi o hlokometše mahlakore ka moka a dimelo tša bona, e lego la go loka le la go se loke. Se se dira gore baanegwa bao ba fetoge le mabaka. Ka go realo, Ramaila o diriša baanegwaphethegi.

Thulano e tiišwa ka tirišo ya thekniki ya mawelakgahlano. Thekniki ye e hlola maatlakgogedi le go gapeletša mmadi go bala ka tlhonamo. Mongwadi o thoma dikanegelokopana tša gagwe ka tirišo ya dithekniki tša go swana le tekolapejana. Ka baka leo, matseno ao a na le maatla. A loma mmadi tsebe ka ga masetlapelo ao a tlogo hlaga ka morago.

14.1.7 KGAOLO YA BOŠUPA

Kgaolong ye go tsinketšwe mongwalelo wa dikanegelokopana tša thuto (Ramaila). Go butšwe dikgoro ka go gatelela gore ge go bolelwa ka mongwalelo go šupša khuduego ya mongwadi. Ka tsela yeo mongwalelo le khuduego ke monwana le lenala. Go bontšhitšwe gore mongwalelo woo o utollwa ka diphapantšho tše di itšego, le gore tšona diphapantšho tšeo di lemogwa ka tirišo ya dithekniki. Mareo ao a mabedi, e lego (a) **phapantšho ya mongwalelo** le (b) **thekniki ya mongwalelo**, a napile a farologantšhwa. Phapantšho ya mongwalelo e hlalošitšwe gore ke kokwane ya polelo ye nyenyane ye e thušago go tšwetša mongwalelo pele. Thekniki ya mongwalelo ke setlabelo seo se bontšhago kamano gare ga diphapantšho tša mongwalelo go tšwetša moko wa ditaba pele. Tshekatsheko ya mongwalelo e ile ya dikologa godimo ga mareo ao a mabedi.

Ge go sekasekwa mongwalelo woo go kgethilwe seripa sa temana kanegelokopana ya *Letšoba le le ponnego*, ya Ramaila.

14.1.8 KGAOLO YA SESWAI

Diteng tša dikanegelokopana tša maitekelo di lekotšwe ka go di lebanya le dipolitiki, setšo, Sekriste le sebjalebja. Seo se lemogilwego ke gore dipolitiki tšeo di hlalošwago ga se tša tirišano. Tšona ke tša lenyatšo le go aroganya ditšhaba. Ga di bolele ka kamaano gare ga Babaso le Babašweu. Di hloleletša thulano gare ga merafe ya Babaso ka boyona.

Ge go bolelwa ka setšo, se lebanywa le dingaka. Le ge bangwadi ba hlaloša boradia bja dingaka tšeo, ga ba bone e le taba ye mpe ka gore ba roriša mediro ya tšona. Go ya ka bangwadi bao tsebo ya dingaka tšeo ke ye e tseneletšego ka gore di kgona go diriša bohlale go rarollela batho mathata. Ga ba bone e le bofora. Ka go realo, go ka se thwe bangwadi ba phagamiša maemo a ngaka ya setšo ka ge go sa gatelelwe tsebo le bokgoni bja dingaka tšeo.

Sekrite seo se bonalago dikanegelongkopana tše ga se sa therešo ka gore ga se age badumedi ba mmakgonthe. Se hlohleletša lenyatšo le thulano gare ga diphuthego. Sebakeng sa go tsošološa dipelo tše di nyamilego, sona se tšweletša banna ba manganga bao ba arolago diphuthego, ba nyaka maemo. Ka lehlakoreng la sebjalebja go bolelwa ka ditiragalo tša masetlapelo, tša go leša hlong. Ke ditaba tša lenyatšo, tša go hloka phedišano.

14.1.9 KGAOLO YA SENYANE

Bofokodi bja dikanegelokopana tša maitekelo bo lebane kudu le thulaganyo. Bjona bo fahlogetšwe ge go lekodišišwa tshwantšho ya baanegwa, thulano, tharagano ya ditiragalo le mokgwa wa go thoma le go ruma dikanegelokopana tšeo. Bothata bo hlolwa ke ge bangwadi ba sa diriše dithekniki ka tshwanelo. Ka go realo, babadi ga ba na mafolofolo a go bala ka tlhonamo ka gore dingwalo tšeo ga di na maatlakgogedi.

Ge go hlalošwa thulano go lemogilwe gore ye ke thaba ya bothata. Le ge bangwadi ba tšweletša mahlakore a mabedi a go fapana, mabaka ao a hlolago phapano yeo ga a godišwe go kgotsofatša. Mabakeng a mangwe go no bonala lehlakore le tee la thulano. Ka go realo, kanegelokopana tše ga di na thulano. Ke ka baka leo bontši bja dikanegelokopana tša maitekelo di kwalago eke ke ditaodišo.

Tshwantšho ya baanegwa e adilwe, gwa gatelelwa gore ga e noše mmadi meetse a kgolwa ka ge go hlokometšwe lehlakore le tee fela la bophelo bja bona. Ge moanegwa a sa loka, ga se a loka, ge a lokile o tla tšwela pele le go loka le ge mabaka a sa dumele. Ka tsela yeo, baanegwa bao ga ba fetoge. Ntlha ye e a belaetša ka gore motho yo a phethagetšego o na le mahlakore a mabedi, e lego la go loka le la go se loke. Ka go tseparela lehlakore le tee la moanegwa, go dirišitšwe baanegwahlaedi mo dikanegelongkopana tšeo.

Ge ditaba di rulaganywa go lemogilwe gore di a raraganywa. Le ge go le bjalo tharagano yeo ga e thuše go tšwetša pele moko wa ditaba ka gore dithekniki ga di dirišwe ka mokgwa wo o swanetšego. Thekniki ya mawelakgahlano e šomišwa go fetiša tekanyo go raraganya ditaba tšeo. Ditaba di hlakahlakanywa moo mafelong mongwadi a šitwago ke go di laola.

Bangwadi ba dikanegelokopana tšeo ba di senya ka go di ruma ka thuto. Mabakeng a mangwe thuto e katelwa mogopolong wa mmadi. Ditaba tše go bolelwago ka tšona di rungwa ka mokgwa wo di tsebegago ka gona bophelong. Ga go se sefsa seo mmadi a se bunago. Ka baka leo mogopolo wa mongwadi o lekana le wa mmadi.

Matseno a dikanegelokopana tšeo le ona ga a na maatlakgogedi. Se se hlolwa ke ge go sa dirišwe dithekniki tše di swanetšego go kgorela mogopolo wa mmadi tsela gore a se tlo makala ge ditaba di tšea lehlakore leo a sego a le letela. Ke ka baka leo dikarolo tše di fapanego tša kanegelokopana di sa kgohlagane.

14.1.10 KGAOLO YA LESOME

Kgaolong ya lesome go sekasekilwe mongwalelo wa dikanegelokopana tša maitekelo. Ka ge bontši bja dikanegelokopana di wela mo sehlopheng se, go kgethilwe ditemana tše tharo go tšwa dikanegelongkopana tša go fapana. Temana ya mathomo, e lego *Bohloko bja mootlwa bo ntšhwva ka bjo bongwe* ya Senoamadi e tsinketšwe go tsenelela.

Tše dingwe tše pedi, tše di tsopotšwego dikanegelongkopana tša *Lehutšo le kaka legonono* ya Motuku, le *Ba gahlanela bohlogadi* ya Tlooke, e bile tša tlaleletšo.

Mongwalelo ke kokwane ye e hlolalago bangwadi ba dikanegelokopana tša maitekelo bothata. Thaba ya bothata ke gore khuduego ga se ye e swanetšego ka ge e sa sepelelane le moko wa ditaba. Se se lemogilwe ge go ahlaahlwa ditemana tše. Bangwadi ba diriša dithekniki bjalo ka Ramaila. Ka kakaretšo go šomišwa pheteletšo, phapantšho, tshwantšhišo le poeletšo. Bothata bo lebane le kgetho ya diphapantšho go utolla mongwalelo woo. Ditaba tše di laodišwago mo dikanegelongkopana tše ke tša go nyamiša. Le ge go le bjalo, mokgwa wa go laodiša ditaba tše ga o sepelelane le manyami ao. Ka gona, le ge bangwadi ba diriša dithekniki, di nepiša diphapantšho tše di sa kwanego le ditaba tše di laodišwago. Ke ka baka leo mongwalelo le khuduego e le dilo tše pedi tša go fapana. Ka tsela yeo, babadi ga ba gapeletšege go itswalanya le ditaba tše di laodišwago, goba go kwela moanegwa bohloko.

14.1.11 KGAOLO YA LESOMETEE

Mo kgaolong ye go sekasekilwe diteng tša dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo. Tšona di lebane le dipolitiki, setšo, sebjalebja le saekholotši. Le ge bangwadi ba diriša diteng tša go swana le tša dikanegelokopana tša thuto le tša maitekelo, ba tlaleleditše ka ntlha ye mpsha, e lego saekholotši. Diteng tše ke tša go tlemaganya batho. Go fa mohlala, dipolitiki tše go bolelwago ka tšona ga se tša go hlaola merafe go ye mengwe bjalo ka ge go hlalošitšwe mo dikanegelongkopana tša

maitekelo. Setšo se se laodišwago ga se sa lenyatšo. Sona se kgokaganya dikokwane tše ka tlwaelo di sa swanego (bjalo ka tumelo go Modimo le tumelo go badimo), gwa foka moya wa tirišano setšhabeng. Tšona diteng tše di šomišwa go senkasenka monagano wa motho. Ka gona, saekholotši ke kokwane ye bohlokwa ya diteng tša dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo.

Ge diteng tše di tsinkelwa go lemogwa gore ga di dirišwe ka mokgwa wo di emego ka wona. Di šomišwa go utolla se sengwe se sefsa seo mmadi a bego a sa se letela, a thomago go se fahlogela ge a feditše go bala. Ka tsela yeo, mongwadi le babadi ga ba lekane ka gore mogopolo wa mongwadi o kua pelepele.

14.1.12 KGAOLO YA LESOMEPEDI

Kgaolong ye go hlalošitšwe ka mo ditaba di rulaganywago ka gona dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo. Tlhalošo yeo e lebane le thulano, tharagano ya ditaba, tshwantšho ya baanegwa le ka moo dikanegelokopana tše di thongwago le go rungwa ka gona. Bokgoni bja bangwadi bao bo utolotšwe ka medu. Dithekniki tše bjalo ka tekolapejana le tekolanthago, di dirišitšwe ka nepagalo le katlego. Ke ka baka leo babadi ba kgonago go ikgweranya le ditaba tše go bolelwago ka tšona. Babadi ga ba nolege moko ge ba bala ditaba tše. Mokgwa wa bangwadi (bjalo ka Lebopa) wa go gogela ditaba pele le morago o dira gore mmadi a dule a phafogile ge a bala, gomme ge a phafoga a ikhwetša a feditše go bala sengwalo seo. Bjo ke bothakga bjo ba bo topilego kudu go Ramaila, gomme ka morago, le go Matsepe.

Ge go tsinkelwa tshwantšho ya baanegwa go bonwe gore bangwadi ba nepiša moanegwa o tee, ba bangwe ba hlalošwa ka go široga. Ntlha ye ke kokwane ye bohlokwa ya kanegelokopana. Go hlokometšwe mahlakore ka moka a semelo sa baanegwa, e lego go loka le go se loke, ge ba swantšhwa. Ka go realo, baanegwa bao ba a gola. Ke ka baka leo baanegwa ba dikanegelokopana e le baanegwaphethegi. Matseno a dikanegelokopana tšeo a tlemaganywa le mmele le mafelelo a tšona ka dithekniki tša go swana le tekolapejana, tekolanthago le tharagano ya ditiragalo. Tirišo yeo e napile e hlola kgohlagano ya dikanegelokopana tšeo.

14.1.13 KGAOLO YA LESOMETHARO

Nyakišišo ye e phethilwe ka go tsinkela mongwalelo wa dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo mo kgaolong ya lesometharo. Go kgethilwe ditemana tše tharo go tšwa dikanegelongkopana tše di fapanego, e lego *Thapelo ya pula* ya Nkadimeng, *Nka se sa boeletša* ya Mpepele le *Dikofong tše di phagamego* ya Motuku. Go tsinketšwe temana ye e tšwago mo go *Thapelo ya pula* go tsenelela. Tše dingwe, ya Motuku le ya Mpepele, e bile tša go tlaleletša.

Bangwadi ba kgonne go kgetha diphapantšho tše di kwanago le ditaba tše go bolelwago ka tšona. Dithekniki tšeo di dirišwago kudu go nepiša diphapantšho tšeo tša mongwalelo ke pheteletšo, phapantšho, tlogelo, tshwantšhišo le tshwantšhano.

Ge dikanegelokopana tšeo di hlokomedišišwa, go lemogwa gore khuduego e gona, ebile e nyalelana le moko wa ditaba. Se se tiiša mantšu a Groenewald (1993: 14) ge a re ge go bolelwa ka ga mongwalelo go šupša khuduego ya mongwadi. Katlego ya mongwalelo woo e laolwa ke kgetho ye e nepagetšego ya diphapantšo go utolla ona maikutio ao a mongwadi. Ka baka leo mongwalelo le khuduego ke selo se tee mo dikanegelongkopana tša phethagatšamaitekelo.

14.1.14 KHUETŠO YA RAMAILA

Ge Mosidi(1994:6) a hlaloša khuetšo o re:

Ke ka moo dingwala tša mongwadi tsoko di bago le maatlakgogedi ka tsela ye e lego gore bangwadi ba ba di balago ba leka go ekiša ka moo a tšweletšago le go beakanya ditaba tša gagwe ka gona.

Mosidi mo letlakaleng la bošupa o tšwela pele ka go re:

Khuetšo ga se ngwalollo ya dintlha goba mafoko ao a kgahlago mmadi, eupša ke tšweletšo ya dikgopolo tša mongwadi yo mongwe bjalo ka morero, thulaganyo, mongwalelo, bj.bj. tšeo di nago le maatlakgogedi.

Ramaila ke motho wa mathomo yo a tsenego sethokgwa se se bofanego ka hlogo, a bulela bangwadi ba Sepedi tsela. Go thoma go ngwala ga gagwe go dirile gore go rotoge motšhitšhi wa bangwadi.

Lehono polelo ya Sepedi e tšhephile ka mehutangwalo ye e fapafapanego bjalo ka kanego, taodišophelo, theto le kanegelokopana. Ka lebaka leo Ramaila o bohlokwa dingwalong tša Sepedi. Mo karolong ye go yo hlalošwa bohlokwa bjoo ka go lekodišiša ka mo a hueditšego bangwadi ba dikanegelokopana ka gona.

Khuetšo ye e yo lekolwa ka go hlokomedišiša dintlha tše pedi, e lego (a) khuetšo ya tikologo le (b) khuetšo ya mongwadi. Khuetšo ya tikologo e ama kudu diteng go feta thulaganyo le mohgwalelo. Ya mongwadi yona e lebane le thulaganyo le mongwalelo.

14.1.14.1 KHUETŠO YA TIKOLOGO

Khuetšo ya tikologo e lemogwa ge mongwadi a kgetha ditaba ka mokgwa wo o itšego bjalo ka mongwadi yo mongwe yo a šetšego a ngwadile ka tšona. Kgetho ye e laolwa ke maikemišetšo a gagwe. Ge go hlalošwa khuetšo yeo ya tikologo e tlo lebane le Sekriste, setšo le dipolitiki.

Tikologo ya Ramaila ke ya kereke, ditoropo le setšo. Ditaba tšeo a ngwadilego ka tšona o di tšere gona moo tikologong yeo. Ga se tša thongwa ke yena. Ke tikologo yeo e mo dirago gore a ngwale ka tsela yeo. Ga go makatše ge Ramaila a ngwala ka ga kereke ka gore ke moruti. Yona tikologo yeo e bile le khuetšo ye maatla bongwading bja gagwe.

Taba ya mathomo ye e lemogwago ke gore Ramaila o ngwala ka setšo. Sona se bonala ge a ngwala ka ga ditlwaelo, ditumelo, bongaka le boloi.

Ramaila ga a nyatše setšo seo. Seo a se nyatšago ke tirišo ya sona, go fora le go hlalefetša batho, eupša ga a se nyatše ka go se goboša. O thulana le dingaka tša maaka. Taba ye ya go bolela ka setšo e dirišitšwe ke bangwadi ba ba rotogilego ka morago ga Ramaila ba go swana le Matlala mo go *Serapeng sa badimo* (1969) le Maditsi, kanegelongkopana ya *Pheko ya Pula* (1985). Bangwadi ba ba fapana le Ramaila fela ka ge bona ba phagamiša maemo a ngaka ya setšo. Ramaila o nyatša boitshwaro bja tšona. Bjalo ka Ramaila, go na le bangwadi bao ba nyatšago mokgwa wo setšo se dirišwago ka gona. Mehlala ye mebotse ke Nkadimeng bo go *Nka se je dipute* (1985).

Dipolitiki tša Ramaila ke tša go tlemaganya ditšhaba. O lwantšha kgatelelo. Bangwadi ba ba ngwadilego ka morago ga Ramaila le bona ba ngwadile ka dipolitiki. Dikanegelokopana tše di bitšwago Diphororo (1998) tša Shai, di laetša khuetšo ya Ramaila. Kanegelokopana ya *Ka baka la Segagešo* fela, mongwadi o hlaloša karogano ya merafe ya Babaso (Basotho le Mavenda).

Ramaila o ngwala ka Sekriste. Ka baka la maemo a gagwe ge e le moruti, o diriša sona Sekriste seo bjalo ka lerumo le bogale go laetša batho diphošo tša bona le go ba bušetša sethong. O kgona go hleka batho bao megopolo ya bona e ponnego, ya hloga ka bofsa. Mokgwa wo wa go diriša Sekriste o šomišitšwe ke bangwadi ba ba mo latetšego. Bjalo ka Ramaila, Modiba (1973) o lemoša batho le go ba dira gore ba tielele bodumeding bja bona. O ba hlohleletša gore ba kgotlelele mo tumelong yeo ka gore o re dikereke ka moka di a swana. Modiba o diriša Sekriste go kgala batho bao ba hlokago maemo.

14.1.14.2 KHUETŠO YA MONGWADI

Go hlaloša khuetšo ya mongwadi go tlo hlokomelwa, (a) thulaganyo, (b) mongwalelo (c) tharagano le (d) tatelano.

Khuetšo ya Ramaila ge e lebane le thulanyo e bonala ge go dirišwa diteng. Tšona diteng tšeo di dirišwa gore thuto e be seo se nepišwago dikanegelokopana tša gagwe. Khuetšo ye e bonala kudu dikanegelongkopana tša Tlooke ka gore o di fetša ka thero. Ka go dira bjalo, o nyatša babadi gore ga ba lemoge phošo ya seo ba se dirago. Ka gona, babadi ba katelwa thuto ka ganong. Kanegelokopana ye e atlegilego ke ya go tlogelela babadi ditaba gore ba di fefere ka bobona.

Ramaila o bile le khuetšo mo mehangwalong ya dikanegelokopana. Bangwadi ba ba mo latetšego ba hlama dikanegelokopana tša botseka bjalo ka yena. Ge dikanegelopokana tšeo tša gagwe di lekodišišwa, go bonala gore o di sentše ka go di tlopela thuto, tša napa tša fetoga dianegelokopana tša thuto. Bangwadi ba ba mo latetšego ba go swana le Matemane (1993) le Makuba (1999), le bona ba gapeletša thuto dikanegelongkopana tša bona tša botseka.

Khuetšo ya Ramaila ya go raragantšha ditaba ge a di rulaganya, e bonala bangwading ba mmalwa bjalo ka Lebopa, Motuku, Senoamadi le Ngoepe. Bjalo ka Ramaila, Nkadimeng (1985) o kgaotša kelelo ya ditiragalo ka go e tsena ka bogare ka tirišo ya ditshwayotshwayo. Tšona ditshwayotshwayo tšeo di tla ka dipopego tše di fapafapanego, bjalo ka ditemošo. Mabakeng a

mangwe thekniki ye e dirišwa go fahlolla babadi ka ga ntlha ye e itšego bophelong bja bona. Ntlha ye e šomišitšwe ka katlego dikanegelongkopana tša *Nna nka se je dipute* (1985) le *Ntlo ya monna yo mongwe* (1991). Tharagano e šomišwa gore babadi ba ikgweranye le ditaba tšeo di laodišwago.

Ntlha ye nngwe ye Ramaila a hueditšego bangwadi ka yona e ama tatelano ya ditiragalo. Yona ke monwana le lenala le tharagano.

Grobler (1989: 6) o hlaloša tatelano gore ke:

Relationship between the succession of events in the story and their arrangement in the text.

Ka baka la go kgaogantšha ditaba, ga di sa latelana ka tshwanelo. Khuetsšo ye ya tatelano e bonala kudu dikanegelongkopana tša botseka. Ramaila o hueditše bangwadi kudu ka dikanegelongkopana tša go swana le *Sehlola ke sa kgomo, sa motho se a itlholela* (1951). Mo kanegelongkopana ye ditaba di rulaganywa ka go di iša pele le morago. Dikanegelongkopana tša *Ntlo ya monna yo mongwe* (1991) ya Lebopa le ya *Ralato I* (1972) ya Motuku, di laetša khuetsšo yeo. Kanegelongkopana ya *Ralato I* ditaba di išwa kua le kua mo mmadi wa mogopolo wo o kudupanego felo go tee, a ka lahlegelwago ke tsela. Bjalo ka dikanegelongkopana tša Ramaila, tirišo ya thekniki ya tatelano e hlola maatlakgogedi.

14.1.14.3 KHUETŠO YA MONGWALELO

Mongwalelo wa Ramaila ga se wa khuduego ya lenyatšo le go goboša motho eupša ke wa khuduego ya lerato, tlhompho le kwelobohloko. Khuetšo yeo e bonala bangwading ba dikanegelokopana tša phetagatšamaitekelo bjalo ka Lebopa, Nkadimeng le Mpepele. Mongwalelo wa bona o gapeletša babadi gore ba itswalanye le baanegwa ba go bolelwago ka bona. Go fa mohlala, kwelobohloko yeo mmadi a e laetšago ge a bala ditaba tša Miriam mo go *Letšoba le le ponnego* (1951) ya Ramaila, e swana le ye e bonalago go Moditi, kanegelongkopana ya *Nka se sa boeletša* (1985), ya Mpepele.

Bjalo ka Ramaila, Nkadimeng, Lebopa le Mpepele ba diriša dithekniki go utolla diphapantšho tše di itšego tša mongwalelo. Dithekniki tše di dirišwago ke Ramaila kgafetšakgafetša ke pebofatšo, pheteletšo, tshwantšišo le kgokatšhano. Ka dithekniki tšeo, mongwadi o kgona go tšweletša moya wa lerato, tlhompho le kwelobohloko tšeo go šetšego go boletšwe ka ga tšona. Dithekniki tšeo di dirišitšwe ke bangwadi ba go swana le Nkadimeng le Mpepele ka katlego.

Go ka rungwa ka gore Ramaila o kgathile tema ye bohlokwa tlabologong ya dikanegelokopana gammogo le go mehutangwalo ye mengwe bjalo ka padi, theto le taodišophelo. Khuetšo ya gagwe ga e lebane le dikanegelokopana fela, eupša e ama dingwalo ka bophara. Mo dingwalong tša gagwe, O.K. Matsepe o diriša molaodiši bjalo ka Ramaila. Gape o laodiša ditaba ka go di iša pele le morago (*Kgorong ya Mošate*, 1960). O diriša ditshwayotshwayo. Dithekniki tšeo, Matsepe o di tšere go Ramaila. Ke ka baka leo Boto ya

Polelo ya Sesotho sa Leboa e ilego ge e nyaka leina la Sefoka sa Dingwalo tša Sepedi, ya kgetha Ramaila, sa tsebja ka la Sefoka sa Ramaila. Mabaka a a gapeleditšego go tšea sephetho seo ke a a latelago:

- Ramaila ke pulamadibogo wa dingwalo tša Sepedi;
- Ke sekgwari ge a rulaganya ditaba;
- O bile le khuetšo ye maatla bangwading ba ba mo latetšego.
- Dingwalo tša gagwe di akaretša mehuta ye e fapafapanego, e lego padi, taodišophelo, kanegelokopana le theto.

14.1.15 DINYAKWA TŠA KANEGELOKOPANA

Kanegelokopana ke sengwalo seo se hlolelago bangwadi ba bantši thaba ya mathata. Mongwadi o re mola a ipetha sefega, a re o mohlaleng wa yona, a phonkgela ka bodibeng. Meyer (1989:1) le yena o lemogile bothata bjo o re:

The short story is a slippery thing. Just when you think you have a grip on it, it takes a different shape and winks at you from somewhere else.

Ka gona, mo karolong ye bothata bjo bo yo rarollwa ka go akaretša dinyakwa tša kanegelokopana, e lego:

(a) Nepišo

- Ya taba
- Ya moanegwa

- (b) Botee bja ditiragalo
- (c) Tsheketšo ya mantšu
- (d) Kutollo ya taba ye e itšego
- (f) Kgonagalo ya ditiragalo

Mongwadi wa kanegelokopana o nepiša **taba (kgopolo) e tee**, a e godiša le go e nontšha. Kanegelokopana e theilwe godimo ga yona kgopolo yeo.

Le ge mongwadi a diriša dikgopolo tše dingwe, tšona di thuša go tšweletša yona kgopolo yeo e kgolo, le go e godiša.

Nepišo ya kgopolo e tee ke monwana le lenala le nepišo ya **moanegwa o tee**. Mo ga go šupše gore kanegelokopana e na le moanegwa o tee. Se se hlalošwago mo ke go re kanegelokopana e dikologa godimo ga moanegwathwadi (molwantšhwa) yo a itšego. Ditiragalo ka moka di lebišitšwe go yena, mmadi a mmogela ge a itsenya mathateng.

Kokwane ye ya nepišo e tšweletša ntlha ye bohlokwa ya kanegelokopana, e lego **botee bja yona**. Ditiragalo ka moka di bjalo ka melatswana ya noka ye e kopanago, ya bopa lesogana la noka. Se se tiiša gore ditiragalo tšeo di swanetše go logagana ka botšona le go rokagana le kgopolokgolo yeo di theilwego godimo ga yona. Ke ka baka leo Serudu (1991: 1) a rego:

Mafarafahla a dikgopolo a a e taloša, ya swana le
kgaolo mo pading.

Kokwane ye nngwe ye bohlokwa ye e sepelelanago le ya nepišo, ke

tsheketšo ya mantšu. Mongwadi wa kanegelokopana ga a dikadike ge a ala ditaba. Ntle le go re baanegwa ga se ba bantši, mongwadi ga a senye nako ka go ba phara dipataka. Baanegwa ba rokaganywa le ditiragalo, ba bogelwa ke babadi. Se se tiiša gore thulaganyo ya kanegelokopana ga se ya naba. Ke ka mo Nokaneng (1997:135) a rego:

Mongwadi o bea moanegwa gare ga kgamphi ya leswiswi la bophelo goba gare ga thankga ya bophelo gore a rarankgane, a ntšhe mokgwa le boteng bja gagwe.

Kanegelokopana e šogana le komatona ya bophelo, yeo e lego **kutollo ya mongwadi.** Ke gore, go na le seo se mo gapeletšago go hlama sengwalo seo. Taba yeo ga e molaleng, e khutile. E lemogwa fela ke mmadi wa mogopolo wa lephefo, ge a feditše go bala. Ka baka leo, ge kanegelokopana e rungwa e tšea lehlakore la matlaba leo e lego kutollo ya mongwadi. Ka gona, mogopolo wa mongwadi wa kanegelokopana o feta wa babadi.

Kanegelokopana ya mmakgonthe e na le bophelo. Mo go gatelelwa **kgonagalo ya ditiragalo.** Ke gore, kanegelokopana e laodiša ditaba tša therešo bophelong. Le ge di sa ka tša direga, e be tše di kgodišago. Se se laetša gore kanegelokopana ga se nonwane ka gore yona e theilwe lefaseng la therešo e sego la bofora.